

Drugi dio

FORMIRANJE 11. KOZARSKE NOU BRIGADE

SITUACIJA KOJA JE PREDHODILA FORMIRANJU

Desetog avgusta 1943. Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito naredio je štabu 2. korpusa (bosanskog) da mu dostavi izvještaj o stanju na teritoriji Bosanske krajine i u jedinicama korpusa, uz napomenu da od naraslih NOP odreda treba formirati brigade.

Štab korpusa je 20. avgusta 1943. dostavio izvještaj Vrhovnom štabu u kome ga je obavijestio pored ostalog da je postupljeno po njegovim sugestijama, te da je korpus pristupio reorganizaciji nekih jedinica kako bi one bile što pokretljivije i upotrebljivije u dinamici borbenih dejstava.¹¹ Pored toga štab korpusa obavještava da je 10. krajiška divizija, koja je do tada u svom sastavu imala samo 9. krajišku brigadu, ojačana povratkom sa Sutjeske sa 7. krajiškom brigadom; da je 4. krajišku diviziju koja je imala 3 brigade i 4. velika NOP odreda: Podgrmečki, Drvarsko-Petrovački, Ribnički i Kozarski — rasteretio glomaznosti formirajući Grmečku operativnu grupu NOP odreda. Ovom prilikom štab korpusa je dostavio Vrhovnom štabu i prijedloge za nova postavljenja i razmještaj dijela rukovodilaca. Tako, za komandanta Grmečke ope-

¹¹ AVII k. 9-A, reg. br. 16/2.

rativne grupe NOP odreda predložio je Milorada Mijatovića, do tada komandanta 10. krajiške divizije, a za političkog komesara Iliju Došen. Umjesto Milorada Mijatovića za komandanta 10. krajiške divizije predložen je Velimir Knežević, a za političkog komesara DMITAR BAJALICA i za zamjenika komandanta divizije Nemanja Vlatković. Istovremeno za načelnika štaba korpusa predložen je Branko Poljanac, dotadašnji komandant 4. krajiške divizije, a na njegovo mjesto Petar Vojnović.

U istom izvještaju štab korpusa je predložio da se od brojno naraslih Podgrmečkog, Ribničkog i Kozarskog odreda formiraju brigade.¹² Kozarski i Ribnički NOP odred su tada već imali svaki preko 1.000 boraca, a Podgrmečki 900 boraca.¹³

Vrhovni komandant je prihvatio sve prijedloge o postavljanju i razmještanju, s tim što je naredio štabu korpusa da pre svega uputi 900 boraca za popunu 1. proleterske divizije i 300 boraca za popunu 3. krajiške proleterske brigade. Također, da popuni 7. krajišku brigadu, a onda da reorganizuje i ostale jedinice korpusa s tim da brigade broje do 1.200 boraca.

Za ove popune Podgrmečki NOP odred dao je 550 boraca, pa je i dalje ostao odred, a Kozarski odred 400 boraca. Pošto je Kozarski bio brojniji, imao je 1.600 boraca i posle ovog odliva imao je uslove da bude preformiran u brigadu.

U međuvremenu Vrhovni komandant predviđa svakog dana kapitulaciju Italije i ubrzano radi na jačanju pokretnih jedinica brigada i divizija.

Drugi korpus u tom smislu dobio je zadatak da 4. i 10. krajišku diviziju ne udaljuje od rejona Jajca i Bugojna, kako bi u svakom momentu mogle krenuti prema

¹² AVII k. 456, reg. br. 12/5.

¹³ Deto.

obali Jadranskog mora, a zato vrijeme da im bude glavni zadatak da uništavaju četnike na terenu Mrkonjić Grada, Manjače i planine Vitorog.

Istovremeno Vrhovni komandant naređuje da se odmah od Kozarskog i Ribničkog NOP odreda formiraju brigade koje treba da budu spremne za pokret tamo gdje to bude potrebno.

Na osnovu ovog naređenja štab 2. korpusa 23. avgusta formira od Ribničkog NOP odreda 13. krajišku NOU brigadu,¹⁴ a od Kozarskog NOP odreda 11. kozarsku NOU brigadu.¹⁵

Formiranje 11. kozarske NOU brigade trebao je da izvrši komandant Grmečke grupe NOP odreda Milorad Mijatović, a pošto je on bio zadržan na drugim zadacima na njegovo mjesto bio je određen komesar ove grupe odreda Ilija Došen.

¹⁴ AVII, k. 456, reg. br. 19/1—2.

¹⁵ Juna 1943, radi ojačanja 5. krajiške divizije u njen sastav je upućen 2. bataljon 9. brigade 10. divizije i dva bataljona 6. krajiške brigade, od kojih je štab 5. divizije formirao 11. krajišku brigadu. Na zahtev štaba 10. divizije, koja je bila brojno slaba, da joj se vrati 2. bataljon 9. brigade, Vrhovni štab izlazi u susret i rasformira 11. brigadu, vraća 2. bataljon u 9. brigadu, s tim što dva bataljona 6. brigade ulaze u sastav 4. krajiške brigade 5. divizije.

Rasformiranjem dotadašnje 11. krajiške brigade ostao je upražnjen redni broj »11«, pa je taj broj na predlog štaba 2. korpusa Vrhovni komandant odredio 13. krajiškoj (Ribničkoj) brigadi, a redni broj 13 istom naredbom od 8. septembra 1943. određen je za novoformiranu do tada 14. kozaračku brigadu.

Naredbom o postavljenju štaba, 13. kozaračka brigada je ponovo nakon 8. dana preimenovana u 14. brigadu, a 13. krajiškoj brigadi (Ribničkoj) je ponovo vraćen redni broj 13, koji je dobila i na formiranju.

Pošto redni broj 11 opet nijedna krajiška brigada nije nazvana, to je štab 2. bosanskog korpusa donio odluku da taj naziv dodijeli 14. kozaračkoj brigadi. Tako je konačno kozaračka NOU brigada nakon mjesec dana od dana formiranja dobila naziv 11. krajiška (kozaračka) narodnooslobodilačka udarna brigada.

RASPORED NJEMAČKIH I USTAŠKO-DOMOBRAANSKIH
SNAGA OKO PODRUČJA KOZARE U LJETO 1943.

Dok je Vrhovni komandant ubrzano organizovao i pripremao jedinice za pokret prema obali Jadranskog mora i njemačka Vrhovna komanda (OKW) vršila je užurbano reorganizaciju komandovanja na Balkanu i dovodila nove jedinice radi posjedanja i odbrane morske obale.

U vezi s tim glavnokomandujući njemačkih trupa za Balkan, pored ostalog naredio je da se u dolini Une i srednjeg toka Save koncentriše 6 njemačkih divizija. Zbog toga, već u junu premješta 114. njemačku lovačku diviziju u rejon Bihaća, Bosanskog Petrovca, Lapca i Nebljusa, sa zadatkom da u danom momentu zaposjednu morskou obalu od Zadra do Splita.

Za obezbeđenje doline donjeg toka Vrbasa, Gomjenice, Sane i Une od Banjaluke preko Prijedora i Bosanskog Novog do Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške komandant Jugoistoka raspoređuje 373. njemačku »Tigar« diviziju.

Pokrete njemačkih jedinica na nove prostoriije pratili su obaveštajni oficiri 4. krajiške divizije i u izvještaju od 8. jula 1943. izvijestili štab divizije:

»...Dana 6. 7. 1943. naš povjerenik iz Prijedora dostavlja nam slijedeće: u Prijedoru ima 9 topova (100—120), koji čine 3 baterije uz odgovarajuće ljudstvo sa konjskom zapregom. Uz topove su njemački vojnici. Ovih dana stigla je jedna bojna (bataljon, a ne bojna, jer se radilo o njemačkoj jedinici — prim, autora) miješanog sastava i mobilisano ljudstvo iz tzv. »-NDH«. To je kao predhodnica divizije. Ovi su bili oko Vakufa i oko Jajca. Uredili su ovdje pekaru koja izbacuje u 24 sata 10.000 kruhova. Na ciglani spremaju spremište municije za cijelu diviziju... Drži se da će ovdje biti glavna pekara, municijsko skladište, bolnica, štab divizije i slično radi centralnog položaja grada, a da će njene jedinice biti i po ostalim mjestima Bosanske Krajine.«..

¹⁶ AVII, k. 767-A, reg. br. 23/2.

Nakon iskrcavanja anglo-američkih armija na Siciliju 10. jula 1943. neprijatelj vrši novi razmještaj svojih jedinica." Domobranski dobrovoljački puk stavlja se pod komandu 383. puka 373. njemačke divizije sa štabom u Prijedoru i raspoređuje se na relaciji Banjaluka—Dragotinja sa zadatkom obezbjeđenja ceste i pruge. Dvanaesti ustaško-domobranski puk dobija zadatak da brani prugu i cestu od Blagaja do Bosanskog Novog, preko Kostajnice do Sunje, također pod komandu 383. puka 373. njemačke divizije.¹⁸ Inženjerski bataljon 373. njemačke divizije dobija naređenje da posjedne most na Savi kod Bosanske Gradiške.¹⁹ Komandant 373. njemačke divizije je predpočinio sve ustaško-domobranske i žandairmerijske snage od Klačina do Bosanske Gradiške ovom bataljonu.

Jedanaestog jula 1943. glavne snage 373. njemačke divizije još su u pokretu ka novim prostorijama, a 384. puk se još nalazi u rejonu Travnika. Početkom avgusta neprijatelj diže i 4. lovački ustaško-domobranski zdrug iz rejona gornji tok Vrbasa, Lašva i Kupresa i raspoređuje ga u donji tok Vrbasa od Banjaluke do ušća Vrbasa u Savu i dohnu Gomjenice do Kozarca.

Međutim, premještanje 373. njemačke divizije u nove rejone ide vrlo sporo. Komandant njemačke divizije naređuje prevoženje željeznicom i marševanje radi štednje benzina,²⁰ iako je od obaveštajnog oficira 114. njemačke divizije upoznat da je željeznički saobraćaj na području Kozare skoro stalno u prekidu, da na prevoz trupa i materijala željeznicom ne treba računati, a prevoz motornim vozilima cestama dobro obezbjeđiti.

Zbog sporosti u izvršavanju naređenja i zbog toga što nije mogao objasniti kako je za nekoliko dana ne-

" AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/629.

" AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/630.

" AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/631.

²⁰ AVII, VA Frajburg F-30/24.

stala iz divizije jedna četa vojnika na predlog predpostavljenih Alojz Vindiš, komandant 373. njemačke divizije bio je smijenjen.²¹ Za novog komandanta ove divizije postavljen je Celner.

Odmah potom Celner 16. jula izdaje naređenje o prikupljanju žita i sijena i ponovo uspostavlja žandarmerijske stanice u selima Orahovo, Draksenić, Sreflije, Maglajci, Grbavci, Suvaja sa po 30 žandarma.²²

Međutim, zbog svakodnevnih akcija partizana najčešće se njegova naređenja nisu uopšte realizovala ih su se realizovala samo polovično. Još nije uspio da obezbjedi saobraćaj u dolini Sane i Une. Zbog prekida saobraćaja 1. bataljon, 383. puka probijao se iz Prijedora do Kostajnice dva dana.²³

Zbog stalnih gubitaka tražio je od pretpostavljene komande da se formira dva dopunska bataljona jačine po 1069 vojnika, te veći broj izviđačkih bornih kola. Njegovom zahtevu je bilo udovoljeno.²⁴

Početkom avgusta u Banjaluci na sastanku sa šefom Gestapoa predložio je da se formira logor za 500 ljudi koje će jedinice divizije hvatati na području Kozare i kao taoce postepeno streljati i ponovo popunjavati. Šef Gestapoa se potpuno složio sa Celnerom s time da prije svakog streljanja njegovi ljudi saslušaju taoce, a onda neka ih streljaju.²⁵

Za hvatanje naroda Celner je zamolio da mu se dodijele 42 psa tragača i 21 stražarski pas. I ovaj zahtjev mu je bio ispunjen.²⁶

¹¹ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/614.

AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/610—614.

³⁵ AVII, NAV-N-T-315.

²⁴ AVII, NAV-N-T-314, Roll 554/614.

²⁵ AVII, k. 19/11, reg. br. 4/12-a.

²⁴ AVII, NAV-N-T-314, Roll 1070.

Zbog napredovanja anglo-američkih snaga na Siciliji, 12. avgusta 1943. u 373. njemačku diviziju stiže naredenje da odmah izvrši pokret na područje Bihaća i Bosanskog Petrovca.²⁷ Komandant divizije nije mogao toga dana, a ni kasnije pokrenuti glavne snage divizije prije svega zbog gubitaka koje je divizija pretrpjela u međuvremenu (441 vojnika, što poginulih, što ranjenih, nestalih i prebjeglih partizanima).²⁸ Komandant divizije je zbog toga bio pozvan na odgovornost i pošto je tom prilikom rekao da je 373. divizija nesposobna da vodi borbu protiv vještijeg i sposobnijeg neprijatelja, bio je smjenjen. Na njegovo mjesto bio je postavljen novi komandant. generallajtnant Edvard Aldrijan.²⁹ Smjena je izvršena 18. avgusta 1943. godine.³⁰

Novi komandant 373. njemačke divizije primajući dužnost, a poučen iskustvom svojih predhodnika nije dao nikakvu izjavu.

Ujutru 18. avgusta dobio je obavještenje iz Bosanskog Novog da je posada u Blagaju u cjelini zarobljena. Napad na posadu Blagaja izvršio je 1. bataljon Kozarskog odreda noću 17/18. avgusta. Izviđanje neprijatelja izvršio je u toku dana komandant bataljona Branko Vignjević i donio odluku da ga u toku noći napadne. Postavivši čete bataljona kružno oko uporišta, izvršen je jednovremen napad. Neprijatelj je bio iznenađen i brzo se predao sa svom ratnom opremom. Tom prilikom zaplijenjeno je: 1 teški minobacač sa 80 mina, 2 puškomitraljeza, 60 pušaka, 3 automata, 20.000 metaka, 100 komada ručnih bombi.³¹ Bunker i su bih svi zapaljeni.

²⁷ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/523—570.

²⁸ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170—460.

²⁵ AVII, k. 74, reg. br. 68/2.

³⁰ AVII, NAV-N-T-314. Roll 556/1143.

³¹ AVII, k. 1625, reg. br. 4/1—1.

Stožer 12. ustaško-domobranske satnije napisao je slijedeće o zarobljavanju posade u Blagaju:

»Dana 18. kolovoza u 3. sata napadnuta je posada 8. satnije II bojne u Blagaju, kota 349 i Daščica sa svih strana sa bacačima, automatskim oružjem i puškama. Nakon jednog sata žestoke borbe nadmoćniji neprijatelj, a po utrošku svih odbrambenih sredstava, uspio je odmetnicima da zauzme postav i tom prilikom zarobe 2 dočasnika i 45 domobrana.«³²

Ovaj izvještaj dostavljen je komandantu 383. puka, a on ga je odmah dostavio komandantu 373. njemačke divizije. Pod utiskom ovog izvještaja on je istog dana izdao naređenje da 3. gorski zdrug sa prvim dijelovima odmah zaposjedne reon Bosanskog Novog, da 2. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije iz reona Bosanskog Novog krene što prije u Bosansku Dubicu sa zadatkom odbrane ovog mjesta, da 3. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije napusti uporišta u reonu Dobrljina koje će zaposjesti 3. gorski zdrug i da zaposjedne reon Bosanske Kostajnice. Svi ovi premještanji su izvršeni sa ciljem da se u reonu Bosanskog Novog dovedu snage 3. gorskog zdruha u koje je njemački komandant imao više povjerenja da će obezbjediti pokret jedinica divizije preko Bosanskog Novog prema Bihaću.

Njemački komandant je izdao naređenje za raspored ustaško-domobranskih jedinica 18. avgusta, a već 19. avgusta 2. bojna 3. pukovnije, 3. gorskog zdruha, preuzela je obezbjeđenje reona Bosanski Novi od 2. bojne 12. ustaško-domobranske pukovnije koja je 20. avgusta izvršila pokret za Bosansku Dubicu.³³

Istovremeno 3. bojna 3. gorske pukovnije zaposjela je uporišta Strižna—Ravnice—Dobrljin, a 3. bojna 12.

³² AVII, k. 118-a, reg. br. 4/5—6.

³³ AVII, k. 53, reg. br. 17/2—8.

ustaško-domobranske pukovnije zauzela je nove položaje u reonu Bosanske Kostajnice.³⁴

Domobranska dobrovoljačka pukovnija rasporedila je svoje jedinice duž ceste i pruge od Cerove Kose preko Basračke Glave kota 255 do Prijedora sa uporištima u Dragotinji, Martin Brdu i Brežićanima.³⁵

Za napuštanje šireg reona Banjaluke sa Lijeve Poljem, njemački komandant je naredio stožeru (štabu) 4. lovačkog ustaško-domobranskog zdruga da ubrza pokrete iz reona Jajca i zaposjedne Banjaluku sa Lijeve Poljem i Bosanskom Gradiškom s tim da jedna pukovnija obezbeduje prugu i cestu Banjaluka—Prijedor sve do Kozarca uključno.

Kada je izdao naređenje za privremeni raspored ustaško domobranskih snaga u dolini Vrbasa, Gomjenice, Sane i Une, on je naredio svim jedinicama divizije da izvrše pripreme za pokret i 21. avgusta izdao zapovjest za marš.³⁶

³⁴ AVII, k. 53, reg. br. 17/2—7.

³⁵ AVII, k. 112, reg. br. 7/15.

³⁶ U zapovijesti između ostalog stoji:

»...1) Neprijateljske jake snage na marševskom putu nalaze se u odsjeku Blagaj—Rudice—Otoka i sjeverno od ceste između Bosanske Krupe i Ostrožnica. Ista uporišta je do sada osiguravala 114. lovačka divizija.

2) Sa prepadima u toku marša mora se u svako vrijeme računati. ...

4) Za premještaj formira se 5 marševskih grupa:

a) I grupa — komandant artiljerijskog puka 373. divizije skuplja se 21. VIII 1943. u Prijedoru i stiže:

22. VIII uveče u Bosanski Novi.

23. VIII uveče u Otoku

24. VIII uveče u Grmušu

25. VIII uveče u Bihać

b) II grupa — komandant 383. puka prikuplja se 21. VIII 1943. u Bosanskom Novom«... Dalje se u zapovijesti za ovu grupu navodi da stiže 24. VIII u Bihać i da se kretala jedan dan pre grupe.

Ujutru, 24. avgusta 1943. komandant 373. njemačke divizije izdao je i zapovjest za vođenje borbe i raspored svih jedinica od 25. avgusta pa nadalje.³⁷

NAPAD BRIGADE NA PROTIVTENKOVSKI BATALJON 373. NJEMAČKE DIVIZIJE

Jedinice 373. njemačke divizije prema zapovjesti za marš u grupama su se kretale dolinom Sane i Une prema Bihaću.

Protivtenkovski bataljon dobio je zapovjest za marš 21. avgusta 1943. godine. Pokret bataljona bio je određen za 24. avgust u 07.00 časova.

c) III grupa — komandant protivtenkovskog bataljona 373. divizije ... Po zapovijesti ovaj bataljon kreće na marš iz Prijedora 24. VIII ujutru u 7 časova i stiže u Bosanski Novi, gdje «e zadržava na prvoj etapi marša prema Bihaću.

d) IV grupa: po zapovijesti to je izviđački bataljon 373. divizije koji kao brzopokretan kreće iz Prijedora iza protivtenkovskog bataljona i već 25. VIII stiže u reon Vrtoča kod Bosanskog Petrovca.

Zapovijest sa potpisom generala Aldrijana istog dana, 21. avgusta, dostavljena je svim potčinjenim komandama jedinica divizije. (AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000267.)

³⁷ U zapovijesti između ostalog stoji:

... »Najviši princip cjelokupne borbene aktivnosti sopstvenih trupa je održanje borbene inicijative sa pokretnim vođenjem borbe i trajnim izviđanjem protivnika ne dozvoljavajući da nas uznemirava i slabi naše snage...«

Nakon izvršenih pokreta raspored jedinica:

— 384. puk u prostoru Bosanski Petrovac

— 383. puk Bihać

— Izviđački bataljon Bihać

— Artiljerijski puk Bihać

— 2. ustaško-domobranski lovački puk iz Banjaluke u Bosansku Krupu.

— 4. ustaško-domobranski lovački zdruk iz Bugojna u Banjaluku.

— 3. gorski ustaško-domobranski lovački zdruk iz Kladuše u Bosanski Novi i Prijedor.

(AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000252).

Saznavši za pokret iz Prijedora prema Bosanskom Novom među vojnicima PT bataljona je došlo do demoralizacije. Mnogi su tvrdili da živi neće proći ovom relacijom.³⁸ Utjehu su tražili u alkoholu i u pijanom stanju govorili jedni drugima da oni neće da umru. Pojedinci su izjavljivali da će prebjeći partizanima.

Doušnici su prisluškivali ove razgovore vojnika i one koji su izjavljivali da će prebjeći partizanima prijavljivali su obaveštajnom oficiru. Obaveštajni oficir je o tome obavijestio komandanta bataljona, posebno apostrofirajući Balenovića i Hodžića kao izrazito neprijateljski nastrojene prema Nijemcima.

U Komandi bataljona zadesio se tom prilikom i ljevakar Dokmanović koji je upamtio ime Hodžića i odmah se sastao sa njime i obavijestio ga da se čuva. Tom prilikom pošto su se uvjerili da obadva simpatišu partizane, odlučili su da potraže vezu sa njima i da im predlože da napadnu Prijedor.

U to vrijeme Prijedor je bio opasan žicom, rovovima i bunkerima. Odmah od žice na 2—3 kilometra prema Kozari bila je partizanska teritorija. To su iskoristili Dokmanović i Hodžić pa su potajno 21. avgusta izašli iz Prijedora prema Božićima i od prvih ljudi na koje su naišli zatražili vezu sa partizanima. Insistirali su da veza bude uspostavljena istog dana u 18.00 časova.

O tome je odmah bio obavješten politički komesar 2. bataljona Brano Kovačević, koji se zatekao u selu Božićima. Brano Kovačević je prihvatio poziv na sastanak i o tome u svom sjećanju napisao:

»Drugom polovinom avgusta 1943. krenuo sam iz štaba bataljona da obidem 2. četu koja se nalazila na Maslinbaru. Baš u to vrijeme preko odbornika iz Božića stigla je obavještenje da bi neko od rukovodilaca iz 2. bataljona

³⁸ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/780.

trebalo da dođe u selo, jer očekuje pismo grupe oficira iz neprijateljskog garnizona u Prijedoru. U selu sam dobio pismo koje je stiglo iz Prijedora. U njemu je bila poruka da se dođe na sastanak poviše Prijedora, negdje u okolini Rasadnika. Trebalo je krenuti odmah. Vremena za razmišljanje nije bilo. Pošao sam, iako sam predpostavljao da mogu pasti u zamku. Vrijeme sastanka bilo je određeno u 18.00 časova. Stigao sam na zakazano mjesto. Tamo sam našao jednog oficira u njemačkoj uniformi sa oznakom ljevakara. Sa njime je bio i jedan vodnik rodom iz Cazina. Mjesto sastanka je bilo nedaleko od neprijateljskog položaja i odavde se vidjelo nekoliko vojnika. Pokazao sam na borca koji je došao sa mnom, rekavši da on komanduje mojim obezbeđenjem i da se u neposrednoj blizini nalazi partizanska jedinica. Oficir ljekar govorio je srpsko-hrvatski. Odmah su pokušali da me ubjede da se ne radi o prevari i podvali, već o akciji koju treba čim prije završiti. Podvukao je da se radi o napadu na Prijedor. Napomenuo je da ne želi da o sastanku i planu bilo ko drugi šta zna, osim njega i vodnika koji je došao sa njim...

»Dok je oficir obavještavao o detaljima svoga plana, razmišljao sam o našim mogućnostima. Znao sam da vremena i snaga nemamo dovoljno, ali sam prihvatio prijedlog o pomoći koju žele da nam pruže i unekoliko tačaka izložio sam naš plan:

1. — da poslije dva dana, kada ta jedinica divizije »Tigar« krene iz Prijedora prema Bosanskom Novom, naše snage je napadnu na ovoj komunikaciji, ali nisam rekao mjesto napada;

2. — da ćemo predohdnicu propustiti, a zatim napasti prvi kamion motorizovanog divizionara, tu bi trebalo da bude ovaj vodnik sa puškomitraljezom i svojim vojnicima i kada otpočne borba da nam pruže pomoć;

3. — da po mogućstvu uredi sa šoferima vozila da prilikom pokreta budu bliže jedan drugom, istovremeno,, da u ovim vozilima bude onih vojnika koji bi nam takođe pružili pomoć.

To sam uglavnom zahtijevao od oficira. Oficir je prihvatio moj prijedlog.

Prilikom povratka u štab bataljona navratio sam u Sreski komitet KPJ za Prijedor. Obavijestio sam o svemu sekretara Komiteta Iliju Bursaća. Pošto je vrijeme bilo kratko, svega dva dana, predložio sam Iliji da se obezbjedi najmanje 400 civila radi iznošenja plijena iz ove akcije...

U toku noći 22/23 avgusta stigao sam u štab bataljona. Štab bataljona je donio odluku da se čim prije prikupe čete i krenu prema Karanu, odnosno prema selu Marinima...

Radi uspjeha akcije trebalo je što hitnije upoznati štab odreda i ostale bataljone. Odlučeno je da poslije kraćeg

odmora krenem u štab 3. bataljona koji se nalazio prema Bosanskoj Gradiški, sa sjedištem u Podgradcima. Na tom sektoru se nalazio i štab odreda. Navratio sam u štab odreda gdje sam našao Đuru Vučenovića Busena, komandanta, Milana Novakovića, zamjenika komandanta bataljona i druge. Prenio sam im da prikupe snage što bliže, jer će se vjerovatno od štaba odreda dobiti naređenje o pokretu za šta ja nisam nadležan.

Krenuo sam u štab odreda koji se nalazio iznad Jablanice. Tamo sam našao zamjenika komandanta Ljubana Crnobrnju i zamjenika političkog komesara odreda Vasu Petrovića..

Dalje u sjećanju Branko Kovačević navodi da je upoznao Cmobrnju i Petrovića o dogovoru sa oficijom iz 373. njemačke »Tigar« divizije, da je štab 2. bataljona već krenuo sa četama na Karan radi izvršenja akcije i zamolio da i ostali bataljoni učestvuju u akciji.

Članovi štaba odreda su se složili sa svim prijedlozima i odmah napisali naređenje 1. i 3. bataljonu za učesće u akciji. Naređenje su kuriri odnijeli u toku noći i već u osvit zore 23. avgusta jedinice 1. i 3. bataljona su kretale svaka svojim pravcem u reonu prikupljanja.

Dok je štab Odreda pravio plan napada na njemačku kolonu i ljekar Dokmanović i vodnik Hodžić su pravih plan sadejstva sa partizanima. Hodžić je još ranije bio ostvario uticaj na nekoliko vojnika u ovoj jedinici. Naročito je bio ispoljio svoju aktivnost 23. avgusta prilazeći pre svega onim vojnicima koji su ispoljavah najveći strah da neće živi proći sutrašnji marš. Njegov razgovor sa vojnicima prijavila su trojica vojnika-doušnika komandi bataljona, zbog čega su sutradan, 24. avgusta neposredno pred pokret Hodžić i Balenović bih razoružani i uhapšeni. Nešto kasnije bih su ukrcani u jedan kamion 2. voda 2. čete bataljona.⁴⁰

³⁹ »Kozara u NOR-u«, zapisi i sjećanja, knj. 5, Beograd 1978 str. 848—859.

" AVII NAV-N-T-314 Roll 554/764.

Komandant protivtenkovskog bataljona izdao je posebno uputstvo (Anweisung) za osiguranje marša od Svodne do Blagaja. Na ovakvu odluku ga je navela okolnost likvidacije ustaško-domobranske posade u Blagaju 18. avgusta. Od Prijedora do Svodne, cesta i pruga su bile obezbjeđene sa tri jake posade u Martin Brdu, Brežićanima i Dragotinji.

Zato je naredio da kolona krene što brže bez zastoja do Svodne a odatle uspori pokret isturajući jača izviđačka odjeljenja.

U međuvremenu i štab 11. krajiške brigade (do 21. avgusta Kozarski NOP odred) vršio je užurbano pripreme za napad na njemačku motorizovanu kolonu.

Još u toku 23. avgusta sva 3 bataljona brigade su se koncentrisala na terenu Karana u reonu sela Marina.

Na osnovu odluke štaba brigade izvršen je slijedeći raspored bataljona i udarne čete:

Prvi bataljon je dobio zadatak da pre svega sa jednom četom obezbjeđuje akciju od Bosanskog Novog. Sa jednom četom da zaposjedne Reljića Kamen i dočeka njemačku kolonu s čela, a jednu četvu da prebaci preko rijeke Sane u reon sela Trgovište sa zadatkom da tuče neprijatelja u bok sa lijeve obale.

Drugi bataljon je dobio zadatak da posjedne položaj i paralelno sa komunikacijom napadne neprijateljsku kolonu bočno sa najbližeg odstojanja.

Treći bataljon i Udarne četa dobili su zadatak da djeluju prema Brežićanima sa zadatkom da presjeku kolonu kod Brežićana, odbiju poslednji dio kolone i spriječe eventualnu intervenciju neprijatelja iz Prijedora.

Ovaj bataljon je također dobio u zadatak da poruši prugu i prekine telefonske linije.

Posebno je skrenuta pažnja svim štabovima bataljona i komandama četa na najveću tajnost akcije, jer je isključivo od toga zavisio uspjeh. Na ovo je naročito skrenuta pažnja štabovima 2. i 3. bataljona, koji su morali u toku noći 23/24. avgusta dovesti jedinice do Dragotinje i Brežičana prolazeći pokraj neprijateljskih uporišta na Martin Brdu, Dragotinji i Brežičanima, a u samu zoru tako se prikriti da ih neprijateljske patrole ne pómjete.

Razradi plana akcije prisustvovao je i sekretar Komiteta KPJ za Prijedor Ilija Bursać, koji je na prijedlog štaba brigade preduzeo mjere da se na terenu Karana iz nekoliko sela prikupe volovske zaprege radi izvlačenja plijena i mobilise omladina koja će ovaj zadatak izvršiti.

U toku noći sve su jedinice uspješno i neprimjetno posjele određene položaje. Udarne četa i neke jedinice 2. i 3. bataljona spustile su se na samu cestu i zauzele položaje u kukuruznim poljima pokraj pruge i ceste.

Pozadi položaja bliže selu Marinima nalazili su se omladinci sa volovskim zapregama.

Sunce je bilo već daleko odskočilo. Mnogi borci i rukovodioci već su se preznojavali i jedva čekali da naiđe neprijatelj, ali od njega ni glasa ni traga. Naviknuti da Nijemci uvijek rano ujutru kreću u napad, ili na marš, štab brigade i štabovi bataljona sa komandama četa već su počeli da sumnjaju, pretpostavljajući da se radi o obmani.

Oko 07.00 časova primjećene su domobranske patrole, koje su se kretale iz Donje Dragotinje prema Brežičanima, sa Martin Brda prema Dragotinji i iz Brežičana prema Kapeli. To su bila uobičajena svakodnevna kretanja domobranskih patrola, već poznata štabu brigade i štabovima bataljona.

Dok su borci nestrpljivo očekivali nailazak motorizovane kolone, protivtenkovski bataljon 373. njemačke divizije je sa zakašnjenjem od 15 minuta krenuo iz Prijedora.

Odmah po izlasku iz grada zbog prašnjavog puta vozila eu morala držati veće odstojanje.⁴¹ Zbog toga se kolona produžila više nego što je to bilo određeno zapovješću komandanta bataljona za marš.

Na čelu kolone kretala se 2. četa, a pozadi ove komandant bataljona sa adutantom i radio odjeljenjem. Iza komande bataljona kretala se 1. četa, a za njom oklopno odjeljenje i na kraju pozadinski dijelovi.

Iza protivtenkovskog bataljona kretao se izviđački bataljon 373. njemačke »Tigar« divizije, koji je zbog prašine zastao između Prijedora i Brežićana, puštajući da kolona protivtenkovskog bataljona malo više odmakne.

Uskoro su osmatrači četa i bataljona 11. brigade primjetili oblake prašine daleko naprijed ispred Brežićana na okuci puta prema Prijedoru. Svi štabovi i komande su naredili pripravnost za borbu. Oružja su otkočena, a ručne bombe odvrnute.

Oko 08.00 časova čelo njemačke kolone stiglo je do Reljića Kamena. Jedinice 1. bataljona otvorile su žestoku vatru sa bliskog odstojanja.

Teški mitraljez postavljen ispod Reljića Kamena prosto je kosio po neprijatelju koji je zbunjen silovitim napadom u prvi čas bio zastao da bi se odmah pribrao i pružio žestok otpor. Otpočela je žestoka borba upravo sa vojnicima iz prvog kamiona odakle se očekivalo po dogovoru Hodžića i Branka Kovačevića da će u tom kamionu biti njegovi vojnici koji će nakon prvog pucnja zaustaviti kamion i otvoriti vatru po Nijemcima iza njih.

⁴¹ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/758.

To je i bio razlog da neprijatelj u tom kamionu nije bio odmah uništen. Kada su Nijemci poskakali iz kamiona došlo je do borbe prsa u prsa, rvanja i upotrebe bajoneta. Na mitraljesca Branka Bjelovuka bacila su se 3 Nijemca i oborila ga. Njegovi pomoćnici pokušali su da pucaju u Nijemce, ali je to bilo nemoguće učiniti pošto su u rvanju često mijenjali položaj. Jedan borac vidjevši da ne koristi pucati, bajonetom je likvidirao neprijateljske vojnike i oslobodio Bjelovuka.

Jedan ranjeni njemački oficir (komandir 2. čete) koji je bio skriven u jednom žbunu, ubio je vodnika Gnjatović Zivka iz 2. bataljona i sekretara Komiteta KPJ za Prijedor Iliju Bursaća.⁴²

U ovoj akciji najviše se istakao Stojan Grujičić-Jaruga, iskoristivši stručno znanje rukovanja topovima. On se odmah u početku akcije dočepao jednog od protivtenkovskih topova i kako je municija bila uz top, on je otvorio vatru po neprijateljskoj koloni. Prvim granatama pogodio je štab protivtenkovskog bataljona i pobio u cjelini štab sa radio odjeljenjem, a zatim prenio vatru po dubini štiteći izvlačenje plijena.

U jurišu na Nijemce učestvovao su svi, počev od članova štaba brigade do štabova bataljona, komandi četa i kurira, jednom rečju cio borački i rukovodeći sastav. U jurišu su učestvovao i partijski radnici sa terena na čelu sa sekretarom Komiteta Ilijom Bursaćem i omladinci koji su se tu našli.

Plijen je bio veliki, naročito odjeća, obuća, sanitetski materijal, šatorska krila i druga oprema, a od naoružanja mnogo raznovrsne municije kako puščane, tako minobacačke i topovske. Zaphjenjen je i veći broj automata, pištolja, ručnih bombi, dvogleda, raketa i dr.

⁴² »Kozara u narodnooslobodilačkom ratu«, zapisi i sjećanja, knjiga V, Beograd 1978, strana 857.

Najveći dio plijena bio je u autobusima i kamionima. Međutim, sav nije mogao biti evakuisan pa je veći dio bio spaljen zajedno sa vozilima.

U izvještaju štabu 2. bosanskog korpusa štab brigade je samo naveo da su spaljena 32. kamiona i 6. luksuznih automobila, uništena 3 protivtenkovska topa, 4 kamiona topovske municije, jedna radio stanica.

Sto se tiče plijena navedeno je da je zaplijenjeno 6 protivtenkovskih topova sa 1400 granata i 4 njemačka laka mitraljeza »šarca«.

O neprijateljskim gubicima u ljudstvu navedeno je da je zarobljeno 42 neprijateljska vojnika, a preko 100 poginulo u borbi. Među poginulim da su bila i 3 njemačka oficira.⁴³

Podaci o plijenu, naročito odjeći, obući, municiji lakom naoružanju bih su znatno manji.

*

Značaj uništenja ovog bataljona bio je višestruk. Pre svega pošto su Nijemci u toku jula i avgusta 1943. bih u pokretu dolinom Sane i Une prema jugozapadnoj Bosni, Lici i Dalmaciji, osnovni zadatak Kozarskog odreda, a kasnije 11. brigade je bio da stalnim napadima na komunikacije Banjaluka—Prijeđor—Bosanski Novi i Volinja—Dobrljin—Bosanski Novi nanese neprijatelju što više gubitaka i što je više moguće usporavaju njihov pokret. Ova akcija pored ostalih doprinijela je ovom cilju.

Pored toga, i ovom akcijom kao i dotadašnjim naše jedinice su se snabdjele novim i kvalitetnim oružjem, većom količinom municije, a isto tako značajno su se snabdjele i novom odjećom, obućom, vešom i svim ostalim materijalnim potrebama.

⁴³ Arhiv CK KPJ, reg. br. 3856/43.

Razbijanje protivtenkovskog bataljona 373. njemačke divizije teško je pogodio sve njemačke komande u dolini rijeke Sane i Une, i to ne toliko zbog gubitaka, koliko zbog vrlo napete situacije u kojoj se svaki čas i svaki dan očekivao vazdušni desant sa kojim je trebalo da vodi borbu samo 373. njemačka divizija, koja je za borbu protiv tenkova imala samo ovaj bataljon.

*

Njemački komandant i obavještajna služba su zaključivali da je ta akcija bila planski usklađena sa strategijskim planovima angloameričkih armija. Zaključujući također da su partizane u ovoj akciji potpomagali njihovi saradnici u protivtenkovskom bataljonu, odlučih su da sprovedu temeljitu istragu i utvrde prave krivce. Sumnjah su i u domobranske oficire u uporištima. Bojah su se da i u drugim jedinicama 373. njemačke divizije nema partizanskih saradnika koji bi se eventualno ovom istragom mogli otkriti.

Odmah po završetku napada na poprište borbe je izišao pripadnik 373. njemačke divizije i u 15.00 časova 24. avgusta telefonski obavijestio komandanta divizije o slijedećem:

»Oko 07.30 časova između Brežičana i Dragotinje (s. z. Prijedora) štab i 2. četa protivtenkovskog bataljona 373. divizije napadnuti.

5 protivkovskih topova u neprijateljskim rukama. Sva vozila razorena i uništena. Naknadno javljeno da su još 2 topa oduzeta. Gubici nepoznati.

U 17.30 časova naknadna obavještenja:

Protivtenkovski bataljon je bio u duboko razvučenoj koloni, dobro osiguran. Na čelu 2. četa, štab, 1. četa i na kraju ostali dijelovi bataljona.

Prepad izvršen sa najbližeg odstojanja. Neprijatelj zapriječio pokret, zahvatio artiljerijskom vatrom sve jedinice koje su slijedile upotrebljavajući tek zauzete topove.

Po iskazu jednog oficira vidio je 20 mrtvih. Komandant i dva oficira nestali.

Radio odelenje uništeno. Svi ljudi su mrtvi. Sva vozila 2. čete razorena i uništena.

4—5 topova sa municijom odvučeno.

Bliža obavještenja još nedostaju.»⁴⁴

Izviđanje su vršili i žandarmi iz Prijedora, dobri poznavaoци ovog terena. I oni su toga dana napisali u svom izvještaju:

»... 24. 8. 1943. na cesti od Brežićana do Gornje Dragotinje spaljeno je 19 njemačkih velikih samovoza, nadeno 17 lješeva njemačkih vojnika, a u nekoliko samovoza preveženi su ranjenici u Prijedor.

Prije napada prema Brežićanima na 4 kilometra do Prijedora minirana je i porušena pruga..»⁴⁵

Komandant njemačkih trupa u tzv. »Nezavisnoj državi Hrvatskoj« nije bio zadovoljan sa prvim obavještenjima i tražio je detaljan izvještaj.

Operativni oficir 373. njemačke divizije 24. avgusta uveče dostavio je komandi 373. njemačke divizije izvještaj koji je odmah dostavljen komandantu njemačkih trupa u NDH, a u kojem je bilo napisano:

»...»Protivtenkovski bataljon krenuo je iz Prijedora u 7.15 časova. Čelo kolone u 8 časova prošlo je kroz Brežićane.

Poslije oko 4 kilometra marša bilo je čelo 2. čete napadnuto sa sjevera iz mitraljeza i pušaka. Vojnici su se zaustavili i odmah otvorili vatru. Nato su partizani izvršili juriš. Grupe vojnika povukle su se na položaj na obili Sane, ali pri tome su jako tučeni sa juga (sa lijeve obale Sane). Kada su na to opet pokušali da se probiju bili su od nadmoćnijih snaga savladani. Ova borba trajala je tri sata, a odvijala se rastućim snagama neprijatelja u dužini cijele kolone...

U sastavu partizanskih snaga bili su muškarci, žene i dječaci zajedno. Muškarci su bili naoružani puškama, mitraljezima i ručnim bombama. U toku borbe zauzeli su top 1. grupe i odmah ga upotrijebili. Sa ovim topom su pogođeni štab i 1. četa.

⁴⁴ AVII NAV-N-T-314 Roll 556/1134.

⁴⁵ AVII, k. 86, reg. br. 16—2/14.

Zene i djeca su odmah prikupili svu opremu i odnijeli. Kod komore se sleglo oko 300 dječaka skoro isključivo od 12 do 16 godina. Oni su jurišali sa njihovim roditeljima zajedno, a zatim ponijeli plijen sa sobom...

Da je bilo moguće 2. četu razbiti utvrđeno je da su partizani bili na 10 metara udaljeni od ceste u kukuruznim poljima dobro sakriveni i sa tog najbližeg odstojanja otvorili vatru. Već pri prvom vatrenom udaru su najviše vode — komandno osoblje — izginulo tako da su vojnici primili borbu bez rukovodstva.

Napad je dobro bio pripremljen. Partizani su unaprijed doveli marvu za nošenje plijena i zaprege za odvlačenje topova. Sav pribor za topove su također šlepovali — odnijeli.

Partizani jačine 600 ljudi povukli su se u sjevernom pravcu predhodno skinuvši uniforme sa poginulih vojnika...

Izvještaj o gubicima:

Poginuli: komandant protivtenkovskog bataljona, adutant komandanta bataljona, komandir 2. čete, 3 podoficira i 50 vojnika. Gubitci u ljudstvu još nisu zaključeni...

Neprijateljski gubitci: Utvrđeno 1 mrtav.

Gubitci u vozilima: 4 autobusa, 7 pionirskih vozila i 13 teških kamiona.

Gubitci u oružju: 5 topova M. 38,5 cm, 12 automatskih oružja, 13 pištolja, 55 pušaka i 2 dvogleda.

Ovi podaci su privremeni i približno dati.

Za tačnost, potpis, nadporučnik Lehrmann«⁴⁶

Kada je pročitao izvještaj general Liters je 25. avgusta u 12.20 časova uputio telegram komandi 373. divizije slijedećeg sadržaja:

... »Zahtijevam ubrzanje istrage o prepadu na Protivtenkovski bataljon i iskaze vojnika 2. čete.«⁴⁷

Kada je poslije podne 25. avgusta dobio približno tačne podatke o gubicima poslao je telegrafski izvještaj njemačkoj vrhovnoj komandi Jugoistoka (Balkana), komandi tek pristigle sa Istočnog fronta, 2. oklopne njemačke armije i njemačkom opunomoćenom generalu u »Nezavisnoj državi Hrvatskoj« slijedećeg sadržaja:

⁴⁶ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/797.

⁴⁷ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/620.

... »Približno obavještenje:

24. 8. u 8 časova u traci (toku) rijeke Sane 8 kilometara sjeverozapadno od Prijedora prepad na motorizovanu kolonu 373. divizije na maršu od Prijedora prema Bosanskom Novom.

Marševski poredak: 2. četa, štab, 1. četa, oklopno odjeljenje, a pozadi izviđački bataljon.

Na prednju marševsku četvu banda srednje jačine sa najmanje 20 puškomitraljeza iz zasjede (aus Hinterhalt) otvorila je vatru. Iza prednje čete slijedeće snage zadržane jakim vatrenim udarom neprijatelja, koji je uveo u borbu i zarobljene topove. Neprestanim uvođenjem u borbu slijedećih dijelova neprijatelja se nije moglo spriječiti da izvuče plijen.

Približno utvrđeni gubici:

a) Mrtvih: 3 oficira (komandant bataljona, adutant, komandir 2. čete protivtenkovskog bataljona), 14 podoficira i vojnika (svučeni);

b) Ranjenih: 63 podoficira i vojnika;

c) Nestalo (Odnosi se na zarobljene — prim, autora) 49 podoficira i vojnika;

d) Neprijatelj je zaplijenio: 5 protivtenkovskih topova kalibra 5 cm sa 1000 komada topovskih granata, 12 automatskih oružja, 55 pušaka;

e) Opljačkano i razoreno: 4 autobusa, 7 pionirskih vozila i 13 teških kamiona.

Komandant njemačkih trupa u NDH
oper. oficir. Pfafferott 25. 8. 43.«

Po naređenju generala Litera od 24. do 28. avgusta saslušano je 18 pripadnika 373. njemačke divizije i domobranske dobrovoljačke pukovnije.

Svi saslušani su u svojim izjavama navodili detalje razvoja borbe, a komandanti posada u uporištima Martin Brdo, Brežićani i Donja Dragotinja koji su imali zadatak obezbjediti prolaz od Prijedora do Svodne davali su objašnjenje zašto to nisu i učinili.

U saslušanju komandant uporišta u Brežićanima je izjavio:

»Domobransko uporište u Brežićanima leži na oko 100 metara pozadi prelaza druma preko pruge. Uporište je imalo na dan 24. 8. 1 oficira, 4 podoficira i 36 domobrana,

⁵³ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/787.

naoružanih sa 2 puškomitraljeza i ostalo puške... O napadu 24. 8. 1943. prije toga nisam ništa saznao.

Na 24. 8. u 6 časova ujutru uputio sam jednu patrolu od 20 ljudi prema Kapeli koja se u 8.30 vratila. Ova patrola u 8 časova nije videla neprijatelja, a u povratku žestoko je napadnuta vatrom...

Napad na protivtenkovski bataljon uslijedio je u 8 časova. Dio posade u uporištu je zauzeo položaje i otvorio vatru na visove sa kojih je pucano. Takođe iz kuća iz Villovice pucano je. Neprijatelj je otvorio vatru iz puškomitraljeza i minobacača sa oko 10 mina...

Za vrijeme borbe njemački vojnici su išli lijevo od pruge, naročito u pravcu Kapele...

Po završetku borbe poslao sam izvještaj komandantu 1. bojne domobranske dobrovoljačke pukovnije u Prijedoru. Posada u uporištu nije imala gubitaka...«

Komandant uporišta u Donjoj Dragotinji je izjavio:

»Domobransko uporište Dragotinja leži na cesti Prijedor—Bosanski Novi oko 1,5 km južno od crkve u Dragotinji, a ima istureno uporište u Svodni. U uporištu je na dan 24. 8. bilo 1 oficir, 5 podoficira i 75 domobrana sa 5 puškomitraljeza, ostalo puške. U isturenom uporištu u Svodni bilo je 1 oficir, sa 19 domobrana naoružanih sa 2 puškomitraljeza i ostalo puške.

Prije napada na protivtenkovski bataljon nismo saznali od naroda da partizani pripremaju napad, jer narod je na strani partizana.

Na 24. 8 uputio sam patrolu jačine 20 ljudi oko 7.30 časova u pravcu Brežićana s tim da se susretne sa patrolom iz Brežićana.

Poslije 8 časova čuo sam na udaljenju 2—3 kilometra pucnjavu. Pomislio sam da su partizani napali patrolu i naredio odmah najveću pripravnost (Bereitschaft).

Poslao sam 35 ljudi patroli u pomoć. U tom momentu uporište Dragotinju napalo je oko 200 partizana sa jednim teškim mitraljezom, jednim minobacačem i puškama. Gđano je sa tri strane. Telefonski sam odmah zatražio pomoć od štaba domobranske dobrovoljačke pukovnije iz Prijedora, ali pomoć nije upućena. Oko 10 časova telefonska veza sa Prijedorom je prekinuta. Potom sam zamolio preko telefona komandu u Bosanskom Novom da pošalje voz. Oko 14 časova stigao je oklopni voz iz Prijedora sa majorom Bakarecom, komandantom izviđačkog bataljona 373. divizije. Iz voza je otvorena vatra i partizani su se povukli. Voz je u uporištu Dragotinja ostao do 25. 8. u punoj pri-

pravnosti. Potom se oklopni voz sa majorom Bakarecom vratio u Prijedor oko 14,30 časova..^{*50}

Dok se nalazio u Dragotinji major Bakarec je saslušao komandanta uporišta i postavio mu pitanje odgovornosti zbog ne pružanja pomoći protivtenkovskom bataljonu kada je ovaj bio napadnut. Na to je on odgovorio:

... »Uporište koje se nalazi na cesti Dragotinja—Brezičani naročito je ugroženo (gefährdet). Za 5 mjeseci moga komandovanja u Dragotinji imao sam više mrtvih i ranjenih. Vojnici imaju veliki strah kada su u patroli da ih partizani ne odsjeku, ili zarobe. Zbog ovog su vojnici premoreni i ogorčeni. Raspoloženje među vojnicima je tako rdavo da moramo računati sa daljim dezerterstvima, a moramo računati i sa pobjegavanjem..⁵¹

Saslušan je i komandant uporišta Martin Brdo. On je izjavio:

... »Uporište Martin Brdo leži na cesti Prijedor—Bosanski Novi oko 4 kilometra zapadno od Dragotinje.

Uporište ja zaposjednuto sa 1 oficijrom, 3 podoficira i 87 domobrana. Naoružano sa 1 teškim mitraljezom, 7 puškomitraljeza i ostalo puške...

Na 24. 8 čuo sam žestoku (heftig) borbu u predjelu Dragotinje... Radi utvrđivanja šta se tamo dešava poslao sam patrolu sa jednim podoficijrom i 10 domobrana u izviđanje, ali poslije 1 sat patrola je pobjegla nazad, jer je napadnuta žestokom vatrom partizana...«⁵²

Za vrijeme dok je vršeno saslušavanje stigli su i 6 zarobljenih protiv-oklopnih lovaca-strijelaca zarobljenih u borbi i pobjeghh iz partizanskog zarobljeništva.

Svi su saslušani i na saslušanjima jedinstveno izjavili:

... »Do prepada je došlo na onom mjestu gdje cesta prelazi preko pruge. U momentu napada poručnik Velcel i svi ljudi su odmah iskočili iz vozila. Naređeno je da se krene unazad. Dok se povlačio poručnik Velcel je pogođen jednom granatom i pao. (Prilog skica kao faksimil)

⁵⁰ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/788.

⁵¹ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/789.

⁵² AVII NAV-N-T-314 Roll 554/789.

U momentu napada 1. četa je bila 3 kilometra pozadi 2. čete.

U napadu su učestovali partizani svi od 20 do 25 godina starosti, ali koji su već 2 godine partizani. Oni su svi došli iz planine Kozare. Žene i djeca su bili prisutni u napadu radi izvlačenja plijena i skupljanja materijala. Stanuju u selima 3 sata udaljenim od Dragotinje.

Ovo pravo partizansko selo očekivalo je partizane (odnosi se na selo Marine — prim, autora). Volovske zaprege su također iz partizanskog sela a ne iz sela bliže mjestu napada, pošto su volovi u tom selu zamjenjeni, a nove volove upregli.

Imena partizanskih sela neznamo, jer smo za kratko vrijeme prešli planinu Kozaru. Poslijednje selo zvalo se Podgradci... Hrana nije bila loša... Dobijali smo krompir, bijeli kruh, grašak, jabuke i šljive za nas kao pojačanje...

Četa koja nas je preuzela pripada jednom bataljonu Kozarskog odreda. Kod čete su bile 4 djevojke kao bolničarke. U četi su partizani imali 1 teški mitraljez, više puškomitraljeza, a skoro svaki pušku. Municija nepoznato. Osim toga imaju i dva minobacača.

Partizani pokrete izvode zadivljujuće brzo. Oni se kreću tako brzo da mi nismo mogli vjerovati da jedno isto odjeljenje za kratko vrijeme izvodi napade u raznim krajevima (Gegenden). Mi smo ovo sami doživjeli.

Zbog ovoga za nas bi eventualna pomoć na svaki napad kasno stigla. Za nas je na svaki napad veliki gubitak (Nachtteil) da se mi ne snalazimo, jer u tom pogledu gdje mi treba nešto da učinimo, neznamo ni narediti ni učiniti.

Mi smo bili upozoreni od naših podoficira da će doći do napada i opomenuti da će napad uslijediti na velikom i širokom frontu.

Za pouku kod partizana trebalo bi se još Nijemaca naći u zarobljeništvu...«

Saslušao zonderfirer Langer"

Cjelokupni materijal sa salušanja od preko 60 gusto kucanih strana poslan je komandantu Jugoistoka na njegovo izričito traženje.

AKCIJE DO KRAJA AVGUSTA 1943.

Poslije podne 24. avgusta štab 11. kozaračke brigade održao je kratak sastanak sa štabovima bataljona na ko-

⁵³ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/787.

jem je analizirana akcija, utvrđen plijen i brojno stanje zarobljenika, te sopstveni gubici. Potom je svaki bataljon dobio zadatak da se vrati na svoj teren i nastavi sa daljim napadima na neprijatelja.

Trećem bataljonu je dodijeljena jedna grupa zarobljenika s tim da se smjeste u selu Podgradcima dok se ne dobije odobrenje štaba korpusa za njihovu zamjenu. U Podgradce i Grbavce je stigao 25. avgusta. Sa bataljonom je maršovala i Udarna četa koja je odmah produžila u Lijeve Polje radi mobilizacije novih mladića, pošto se poslije posljednje akcije pojavio višak oružja. Krećući se prema Lijeve četa je naišla na 21 žandarma oružničke postaje Miljevići koji su patrolirali kroz selo Viluse. Odmah su napadnuti i u kratkom okršaju ubijeno je 8, a zarobljeno 6 žandarma, dok su 7 uspjeli pobjeći.⁵⁴

Krajem avgusta 1943. jedinice 4. lovačkog ustaško-domobranskog zdruga vršile su pokrete radi posjedanja novih prostorija određenih od komande 373. njemačke divizije. Tako je 7. lovačkoj domobranskoj pukovnijskoj 4. ustaško-domobranskog zdruga naređeno da do kraja avgusta posjedne sva uporišta od Ivanjske do Kozarca.

U selu Bistrici između Prijedora i Banjaluke, 9. kilometara sjeverno od Ivanjske nalazila se 6. satnija, 2. bojne, 7. domobranske lovačke pukovnije sa zadatkom obezbeđenja ceste Ivanjska — Kozarac.

Štab 2. bataljona 11. kozaračke brigade uspostavio je vezu preko domobranskog vodnika Južaka sa komandnirom satnije Miralemom Koprivicom rodom iz Rogatice. Vođeni su razgovori o predaji satnije. Međutim, razgovori su bili prekinuti zbog akcije na njemački protivtenkovski bataljon.

Odmah po povratku 2. bataljona sa terena Karana 24. avgusta uveče počeli su ponovo pregovori o predaji sat-

⁵⁴ AVII, k. 1625, reg. br. 4/1—1.

nije. S ovom akcijom se žurilo, jer je svakog časa satnija mogla da krene iz Bistrice na drugi zadatak. Dvadesetpetog avgusta bili su definitivno utvrđeni detalji o njenoj predaji. Zamjenik komandanta 2. bataljona Mlado Stanić o tome u svom sjećanju kaže:

.... »Satnik Koprivica nije smio da povede jedinicu na predaju. Ponudio je našem štabu bataljona da posadu opkolimo i upozorimo domobrane da će, ukoliko se ne predaju, biti uništeni. Najveću teškoću činila su nam petorica Nijemaca koji su bili u ovoj jedinici i nalazili se niže groblja pod jednim šatorom«... (»Kozara u narodnooslobodilačkom ratu«, knj. V. str. 895).

Štab bataljona je zbog toga napravio slijedeći plan akcije: vodnik Južak iz 6. satnije, koji se najviše i zalagao da partizani zarobe satniju, dobio je zadatak da 25. avgusta u 23.00 časova prilikom smjene straže umjesto domobrana povede borce 2. bataljona i postavi na stražarska mjesta. Zatim da vodnik Milovan Stojnić sa boricima Obradom Jokićem, Brankom Bjelovukom i još dva borca dobrovoljca upadnu u šator sa Nijemcima i pozovu ih na predaju, a ukoliko ne prihvate poziv, likvidiraju ih. Za to vrijeme ostale jedinice bataljona da opkole satniju i pozovu je na predaju.

U 23.00 časova borci 2. bataljona su zauzeli stražarska mjesta, a grupa boraca sa vodnikom Milovanom Stojnićem upala u šator sa Nijemcima. Milovan je uperio automat u Nijemce sa povikom da se predaju. Iznenađeni Nijemci su se u prvi mah trgh, malo oklijevali što je bilo dovoljno Milovanu da povuče obarač. Međutim, automat nije opalio. Nijemci su se brzo pribrali i jedan od njih je opalio iz pištolja i lakše ranio jednog borca. Tada su među njih bačene bombe i istovremeno otvorena vatra iz automata ostalih boraca. Svih 5 Nijemaca bilo je likvidirano.

Automat vodnika Milovana je zatajio u odlučnom trenutku zbog toga što je bio nov i podmazan, do tada neupotrebljavan, a to Milovan nije znao. Ali, to je bila dovoljna pouka da se kasnije svako zaplijenjeno oružje prije upotrebe provjeri.

Međutim, satnija se nije odjednom predala već po dijelovima, što su iskoristila 3 podoficira i 17 domobrana da pobjegnu.⁵⁵ Oni su u štabu 2. bojne u Ivanjskoj podnijeli slijedeći izvještaj:

... »Noću 25/26 avgusta iznenada je opkoljena oko 23.00 časova 6. satnija kojoj su se neopaženo privukli komunisti. Na dati znak sa 4 hitca iz pištolja (samokresa) uslijedio je istovremeni napad na postave (položaje) k. 308 i k. 326 kao i na stožer i komoru satnije kod ceste. Napadač tako je bio u blizini postava, da je bacio ručne bombe na postave među šatore, ubio stražara kod stožera Nukić Salku, zatim se pomješao sa ljudstvom 6. satnije vičući: »Domobrani ne pucajte, neće vam se ništa dogoditi, predajte se, za koji dan će i vaša bojna, jer se preko pruge nalaze naše tri divizije...«

Da je do ovog slučaja došlo krivica je do vojnika Južaka, koji je bio u dogovoru sa odmetnicima.«⁵⁴

U izvještaju štaba 11. kozaračke brigade štabu 2. bosanskog korpusa navedeno je da je 2. bataljon u akciji na Bistricu zarobio cijelu 6. satniju 7. lovačke pukovnije i da su tom prilikom zaplijenjena: 2 teška mitraljeza, 2 minobacača, 9 puškomitraljeza, 66 pušaka, 15.000 meta-ka, 78 mina i 30 konja. Zarobljeno je 92 domobrana, 6 podoficira, 1 zastavnik i 1 nadporučnik. Svi su domobrani izrazili želju da idu u partizane u svoje krajeve.⁵⁷

Pet dana kasnije, 31. avgusta preko obaveštajne službe Nijemci su doznali da je zarobljenih 90 domobrana prešlo iz Kozare u Podgrmeč.⁵⁸

⁵⁵ AVII NAV-N-T-314 Roll 556/1120.

⁵⁴ AVII, k. 80, reg. br. 39/2—1.

⁵⁷ AVII, k. 1625, reg. br. 4/1—1.

⁵⁸ AVII, k. 29, reg. br. 2—1/29.

Dok je 2. bataljon uspješno zarobio čitavu satniju domobrana i 3. bataljon 11. brigade je svega dva dana kasnije uspješno izvršio napad na žandarmerijsku stanicu u selu Celinovcu (Turjak) jačine 48 žandarma.⁵⁹

Jedna grupa od 25 boraca upala je u uporište kroz žicu, a ostale snage su opkolile uporište da žandarmi ne pobjegnu. U kratkoj borbi ubijena su 2 žandarma, 15 zarobljeno, a 31 je uspio pobjeći u Bosansku Gradišku.

Zgrada u kojoj je bila stanica je zapaljena a 12 bunkera oko zgrade porušeno.

Zaplijenjeno je 14 pušaka, 1 puškomitraljez, 8.000 metaka, dosta ćebadi, šinjela, uniformi, 60 litara gasa i 200 kg bijelog brašna.

Zapovjedništvo 3. oružničke pukovnije u Banjaluci je od pobjeglih žandarma formiralo novu žandarmerijsku stanicu u selu Bereku kod Bosanske Gradiške.

Značaj ove akcije je u tome što je područje slobodne teritorije Kozare znatno prošireno na istok.

Dok su 2. i 3. bataljon izvodili akcije na svom terenu, dotle je na 1. bataljon na Karanu 30. avgusta napala sa svih strana cijela 12. ustaško-domobranska pukovnija sa preko 1000 domobrana i ustaša.

Prvo je 2. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije iz Bosanske Dubice 30. avgusta napala prema selu Komlenac u dvije borbene grupe: prva, jačine 130 domobrana pod zapovjedništvom poručnika Provaznika krenula je pravcem Bosanska Dubica—Prijeđor, do potoka Knežice, a odatle na k. 218 i k. 266, i druga grupa jačine 69 domobrana pod zapovjedništvom nadporučnika Papišta napala je pravcem Bosanska Dubica — Bosanska Kostajnica prema selu Komlenac, prelazeći rijeku Mlječanicu, da bi se po planu sastala sa prvom grupom na k. 266.

" AVII, k. 118-A, reg. br. 4/5—9.

Istovremeno, 30. avgusta u 6.00 časova ujutro 7. domobranskih četa predvođenih pripadnicima 373. njemačke divizije napali su od Prijedora, Bosanske Dubice, Bosanske Kostajnice i Bosanskog Novog sa slijedećim pravcima napada: od Bosanske Dubice prema Vrioci, od Bosanske Kostajnice prema Podbrđanima, od Bosanskog Novog prema Pošti, od Dobrljina prema Kuljanima.⁶⁰

Stab 1. bataljona nije znao kolike su snage neprijatelja ni koji je neprijatelj. Za svaki slučaj dok ne izvrši izviđanje bataljon se privremeno povukao prema selu Zuljevici i Lješljanima u jedan ljeskar.

Jedna od domobranskih satnija izbila je na najviši vrh planine Pastirevo Križ i tu zanoćila. Ostale satnije su bile raspoređene oko ove.

Sutradan 5 satnija na terenu Karana se povlačilo u uporišta u dolini Sane i Une. Neprijatelja koji se povlačio prema Dobriju dočekaio je 1. bataljon u selu Prusci i nanijeo mu teže gubitke. Ranjen je zapovjednik jedne satnije i 5 domobrana, a zarobljeno 3 podoficira i 25 domobrana. Tom prilikom zaplijenjeno je 2 puškomitraljeza, 31 puška, 3 pištolja i veća količina municije.⁶¹

Kod sela Kuljana 1. bataljon je zarobio 5 pripadnika 373. njemačke divizije, ranio 9 i zarobio 28 domobrana sa 5 puškomitraljeza i 30 pušaka.⁶²

Dok su se satnije 12. ustaško-domobranske pukovnije povlačile 31. avgusta sa terena Karana, 2. bojna iste pukovnije po naređenju komandanta 373. njemačke divizije nastavila je napade prema selu Komlenac i idućeg dana 1. septembra 1943. godine.

Toga dana iz Bosanske Dubice izišla je jedna četa dopunskog bataljona 373. njemačke divizije prema zapa-

⁶⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000216.

⁶¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000216.

⁶² AVII, k. 29, reg. br. 2/1—4.

du i na 2 kilometra od grada u 10.00 časova posjela položaje širine 3 kilometra.⁶³

U 10.45 časova dva aviona su bombardovala Komlenac sve do 11.30 časova, a u 12.00 časova 2. bojna je krenula u napad prema Komlencu.

Sa položaja iznad Komlenca manji dijelovi 1. bataljona su se povukli, a u selo je ušla 2. domobranska bojna. Potom je selo po naređenju zapovjednika bojne Franje Turca zapaljeno, a uhapšeno i odvedeno u logor kao taoci 2 muškarca, 9 žena i 22 djece.⁶⁴

FORMIRANJE KOZARSKOG NOP ODREDA I SMOTRA 11. BRIGADE

Naredbom štaba 2. korpusa od 8. septembra 1943. štab 11. brigade, dobio je u zadatak da formira Kozarski NOP odred.⁶⁵ Postupajući po ovoj naredbi štab brigade je izdvojio 168 boraca i rukovodilaca i formirao novi Kozarski NOP odred. Predložio je i članove štaba odreda, kao i uže članove štaba brigade i Komande vojnog područja, štabu Korpusa za postavljenje.

Za formiranje komandi mjesta sa partizanskim strazama izdvojeno je 12 oficira sa 174 borca. Upućeni su u selo Koturove Komandi vojnog područja na raspored.

Pošto je završio sa navedenim zadacima, štab 11. brigade pristupio je organizacionom sređivanju brigade. Trebalo je ravnomjerno rasporediti ljudstvo i naoružanje po bataljonima kao i formirati prištabske jedinice. Udarne četa je tada već bila rasformirana, a borci i rukovodioci raspoređeni u jedinice brigade.

⁶³ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000189.

⁶⁴ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/189.

⁶⁵ AVII, k. 457-B, reg. br. 4/19.

Pored 4 bataljona pri štabu brigade bile su formirane slijedeće jedinice: prateća četa (baterija od 4 topa); zaštitni vod; brigadna ambulanta i intendantura.

Na sređivanju i organizacionom jačanju brigade pored štaba brigade radili su štabovi bataljona i komande četa. Svi su u prvoj polovini septembra bili zauzeti na ovim zadacima. Pored toga štab brigade je ispomagao novopostavljenoj komandi Kozarskog vojnog područja na formiranju komandi mjesta i partizanskih straža.

Petnaestog septembra 1943. godine štab korpusa je izdao naredbu o postavljenju štaba brigade i štaba Kozarskog NOP odreda.

Štab brigade koji je do polovine septembra formirao sve jedinice koje jedna brigada treba da ima odlučio je da 21. septembra okupi sve jedinice brigade u selu Jablanici srez Bosanska Gradiška i izvrši smotru brigade.

Na smotru je pozvao predstavnike štaba korpusa i Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu. U ime Oblasnog komiteta došao je Šefket Maglajlić, a u ime štaba korpusa Ilija Došen.

Sutradan 22. septembra u selu Jablanici na proplan-ku zvanom »Indija« okupila se oko 10.00 časova cijela brigada i postrojila po bataljonima i četama.

U ime štaba brigade poslije primljenog raporta da u brigadi ima 1.160 boraca, politički komesar Milan Vrhovac pročitao je naredbu štaba korpusa o formiranju 11. krajiške NOU brigade, a potom pročitao i naredbu o postavljenju štaba brigade.

Štab brigade su sačinjavah: komandant Miloš Šiljegović, politički komesar Milan Vrhovac, zamjenik komandanta Dragan Marin i zamjenik pohtičkog komesara Vaso Petrović.⁶⁶

⁶⁶ AVII, k. 457, reg. br. 7/1—2.

Poslije pročitanih naredbi, borci i rukovodioci su prvi put čuli da se njihova brigada zove 11. krajiška NOU brigada.

Tada su doznali i to da im je za komandanta brigade postavljen Miloš Siljegović, kojega na smotri nije bilo, jer još nije bio stigao iz rejona Jajca gdje se do tada nalazio na dužnosti komandanta 7. brigade.

Po prvi put su borci i rukovodioci imali priliku da vide okupljenu brigadu na jednom mjestu. Vidjeli su tu sopstvenu veliku snagu, posebno vrlo veliki broj automatskog oružja, topove, minobacače i ostalu ratnu opremu što je snažno djelovalo na sve prisutne.

Sto se tiče uniformi najviše je bilo njemačkih, zatim domobranskih i žandarmerijskih što je potvrđivalo da su borci i rukovodioci uspješno vodili borbe sa ovim jedinicama.

Predstavnik Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu Sefket Maglajlić uzimajući riječ od političkog komesara brigade izrazio je puno zadovoljstvo što ima priliku da vidi još jednu kozaračku brigadu koja slijedi put ranije formiranih i izrazio nadu da će i ona kao i ostale kozaračke jedinice doslijedno sprovesti liniju KPJ u borbi protiv svih neprijatelja, da će na tom putu do konačne pobjede uništiti mnoge neprijatelje i dati svoj prilog za oslobođenje zemlje. Zatim je govorio o herojskoj borbi naroda Kozare iz kojeg je nikla ova brigada.

Predstavnik štaba korpusa govorio je da je formiranje 11. krajiške brigade 2. bosanski korpus pojačan sa još jednom brigadom i to dobrom i kvalitetnom brigadom što potvrđuje ne samo broj ljudi i oružja, nego najviše visoka politička svijest svih boraca i rukovodioca. To se izražava u snažnom moralno-pohtičkom jedinstvu što je najbolja garancija da će brigada uspješno izvršiti sve zadatke koji se pred nju postavljaju. Na kraju je i Do-

šen izrazio zadovoljstvo što prisustvuje formiranju tako kvalitetne i dobre brigade.

Naredbom štaba korpusa postavljen je samo uži dio štaba brigade a ostala postavljenja je izvršio štab brigade.

U štab brigade bili su postavljeni: za načelnika štaba Ljuban Crnobrnja, za obaveštajnog oficira brigade Ramo Mašić-Mirić, za intendanta Marko Pejaković i za referenta saniteta Jovanka Bajić.

U štab 1. bataljona postavljeni su: za komandanta Branko Vignjević, za političkog komesara Milan Stanić, za zamjenika komandanta Đuro Milinović i za zamjenika političkog komesara Milorad Kovačević.

U štab 2. bataljona postavljeni su: za komandanta Branko Popović, za političkog komesara Slavko Havić, za zamjenika komandanta Rade Batić i za zamjenika političkog komesara Obrad Jokić.

U štab 3. bataljona postavljeni su: za komandanta Đuro Vučenović-Busen, za političkog komesara Milan Kalinić, za zamjenika komandanta Stevan Janjetović i za zamjenika političkog komesara Jovica Kos.

U štab 4. bataljona postavljeni su: za komandanta Miloš Subotić, za političkog komesara Gojko Bjelajac, za zamjenika komandanta Dušan Obradović i za zamjenika političkog komesara Duka Trninić.

Bataljoni su brojali prosječno po 250 boraca, a u svom sastavu su imali po 3 streljačke čete, prateći vod, sanitetsko odeljenje i odeljenje za snabdjevanje. Na ovaj način bili su formacijski osposobljeni za samostalno djelovanje na određenim rejonima i po pravcima, a po potrebi i u većim akcijama u sklopu brigade kao cjeline.

Prema tome manevarska sposobnost i udarna moć brigade kao cijeline i svakog bataljona ponaosob bila je jako izražena i na velikoj visini. To je bilo posebno obi-

lježe brigade u taktičkom, a nekada i operativnom pogledu što će se ispoljiti u borbenim zadacima koje će brigada izvršavati.

Poslije zvaničnog i svečanog dijela programa nastalo je opšte veselje do kasno poslije podne, a zatim su bataljoni krenuli svaki u određeni mu rejon dejstvovanja.

Tako su se bataljoni našli:

Prvi bataljon u reonu Karana sa pravcem dejstva prema Bosanskoj Kostajnici, Dobrljinu i Bosanskom Novom;

Drugi bataljon u reonu Palančište—Gornji Jelovac sa dejstvom u pravcu Prijedora, Kozarca i Bosanske Dubice;

Treći bataljon u širem reonu Podgradaca sa pravcem dejstva prema Bosanskoj Gradiški i Lijeve Polju, i

Četvrti bataljon u širem reonu Lamovita sa pravcem dejstvovanja prema Banjaluci i Laktašima.

Stab brigade se smjestio u selu Vojskova, srez Bosanska Dubica blizu Okružnog komiteta KPJ za Kozaru i Komande Kozarskog vojnog područja u selu Koturovima.

Rasporedom bataljona i ostalih jedinica 11. kozaračka brigada je posjela slobodnu teritoriju Kozarskog područja sa koje je dejstvovala na neprijateljske posade i prolazeće kolone na komunikacijama Banjaluka—Prijedor—Bosanski Novi—Volinja i Banjaluka—Bosanska Gradiška.

Na ovaj način brigada je pored glavnog zadatka razbijanja i uništavanja neprijateljskih snaga obezbeđivala slobodnu teritoriju, a često prodirala na teritoriju koju su zaposjedale neprijateljske snage u Lijeve Polju i dolini Gomjenice.

Brigada je svojim dejstvima obezbeđivala nesmetan rad društveno-političkih organizacija, organa narodnih

vlasti i vojno pozadinskih vlasti na području Kozare, dok sa druge strane društveno-političke organizacije, organi narodne vlasti i vojnopozadinski organi su radili na stalnom jačanju brigade potpunom novih boraca, snabdjevanjem i zbrinjavanjem ranjenih i bolesnih pripadnika brigade. Ta je pomoć bila ogromna što je brigadi omogućilo da može vrlo uspješno izvršavati zadatke koji su pred nju postavljeni. Prema tome snaga brigade je na prvom mjestu bila u neuništivoj i neiscrpoj snazi naroda Kozare organizovanog i rukovođenog od strane KPJ.

i

DRUŠTVENO POLITIČKE ORGANIZACIJE I NARODNA VLAST

Cjelokupnom organizacijom Komunističke partije na području Kozare rukovodio je Okružni komitet KPJ za Kozaru sa 4 sreska komiteta i to: Sreski komitet KPJ za Prijedor, za Bosanski Novi, za Bosansku Dubicu i Sreski komitet KPJ za Bosansku Gradišku.

Ukupno na području Kozare bilo je septembra 1943. 528 članova KPJ i 172 kandidata za prijem u KPJ organizovanih u 96 partijskih ćehja.

Članovi KPJ, SKOJ-a i kandidati za prijem u KPJ su ostvarili vrlo jak uticaj u narodu organizujući ga u masovne društveno političke organizacije. Najznačajniji rad u to vrijeme bio je rad organizacije Antifašističkog fronta žena (AF2).

U Kozari je poslije stradanja naroda u ljeto 1942. naročito muškaraca koji su masovno poubijani po logorima, ili kod svojih kuća ostao veliki broj žena bez muževa. Te žene i ostale čiji su muževi sačuvali živote, skoro su sve u ljeto 1943. pod rukovodstvom KPJ organizovane u Antifašistički front žena. Ovom organizacijom rukovodio je Okružni odbor AF2 sa 4 sreska, 12 opštinskih

i 84 seoska odbora u kojima je bilo 460 članova odbora, dok su sve žene bile u organizaciji.

Žene su bile stub i oslonac svih poljoprivrednih i drugih radova na području. One su obezbeđivale brigadu hranom, smještajem i drugim materijalnim potrebama. Čak su 1683 žene bile članovi omladinskih radnih brigada.

Omladina Kozare je bila obuhvaćena radom omladinskih organizacija — Savezom komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i Ujedinjenim savezom antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ).

Savezom komunističke omladine Jugoslavije rukovodio je Okružni komitet SKOJ-a sa 4 sreska i 15 opštinskih komiteta SKOJ-a. U septembru 1943. je bilo 1012 članova SKOJ-a organizovanih u 122 aktiva kojima su rukovodili sekretari aktiva.

Radom organizacije Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije rukovodili su odbori i to: okružni odbor USAOJ-a za Kozaru; sreski odbori USAOJ-a za Prijedor, Bosanski Novi, Bosansku Dubicu i Bosansku Gradišku; opštinski odbori USAOJ-a i seoski odbori USAOJ-a.

Omladinske organizacije SKOJ i USAOJ su imale dva glavna zadatka: popuna jedinica NOV i POJ i podpomaganje fronta učesćem u akcijama i materijalnim potrebama.

U opštinama su bili formirani omladinski radni bataljoni, a u srezovima omladinske radne brigade. U brigadama su bila 2—3 bataljona, sa ukupnim brojnim stanjem 1.200 do 2.000 omladinki i omladinaca.

Svaka radna četa je imala komandira i političkog komesara, a bataljoni i brigade komandanta i političkog komesara.

Omladinske radne čete i bataljoni radili su na prikupljanju hrane i ostalih potreba po selima za vojsku i bolnice, kao i narod u pasivnim i opustošenim krajevima Bosanske Krajine.

Na Kozari su neprekidno radili organi narodne vlasti na većem dijelu područja, a samo na manjem dijelu sa prekidima.

Cjelokupnim radom organa narodnih vlasti rukovodio je Okružni narodnooslobodilački odbor (NOO) za Kozaru.

Na Kozari su bila formirana 4 sreska narodnooslobodilačka odbora i to: Sreski NOO za Prijedor, za Bosanski Novi, za Bosansku Dubicu i Sreski NOO za Bosansku Gradišku.

Na cijelom području Kozare bilo je formirano 25 opštinskih narodnooslobodilačkih odbora koji su pomagali i organizovali rad sreskih NOO-a.

U opštini Palančište: Veliko Palančište, Malo Palančište, Gornji Jelovac, Božići, Jaruge, Orlovci, Gornji Garevci, Donji Garevci, Orlovača i Cirkin Polje.

U sanskoj opštini: Brežićani, Marini, Gornja Dragotinja, Brežićani, Jutrogušta, Crna dolina, i Donja Dragotinja.

U opštini Omarska: Lamovita, Omarska, Bistrica, Verići, Petrov Gaj, Niševići, Babići, Balte, Marićka, Krivaja, Gradina i Jelićka.

U opštini Rakelići: Busnovi, Tomašica, Pejići, Gaćani, Miljakovci, Islam Čela, Sanićani i Rakelići.

U opštini Orlovci: Gornji Orlovci, Donji Orlovci, Cirkin Polje, Trnopolje i Orlovača.

U opštini Volar: Gornji Volar, Donji Volar, Jugovci, Cikote, Šurkovac, Ravska i Miška Glava.

Na sektoru sreza Bosanskog Novog bile su slijedeće opstane sa selima:

U opštini Bosanska Kostajnica: Strigova, Čitluk Gumnjani, Kalendarer, Babinac, Bačvani, Petrinja, Pobrdani, Slabinja, Mrakodol i Mraovo Polje.

U opštini Dobrljin: Dobrljin, Gornje Vodičevo, Donje Vodičevo, Kuljani i Grdanovac.

U opštini Ravnice: Ravnice, Velika Zuljevica, Mala Zuljevica, Cerovica, Poljavnice, Mazić, Lješljani i Rakovac.

U opštini Svodna: Svodna, Ahmetovci, Dumbrava, Grabašnica, Prusci, Devetaci, Petkovac i Derviši.

U opštini Radomirovac: Radomirovac, Sokolište, Vitasovci, Trgovište, Joševa, Blagaj Japra, Maslovare i Suhacha.

Na sektoru sreza Bosanske Dubice bile su slijedeće opštine sa selima:

U opštini Knežice: Dvorište, Gornja Gradina, Kriva Rijeka, Donji Jelovac, Jutrogušta, Murati i Ušivac.

U opštini Pounje: Johova, Sevarlije, Dizdarlije, Tuključani, Komlenac, Suvaja, Mrazovci, Novoselci, Verija i Vrioci.

U Knežopoljskoj opštini: Čelebinci, Mirkovac, Međuvode Donje, Međuvode Gornje, Hajderovci, Brekinja, Pobrdani i Jasenje.

U opštini Moštanica: Ličani, Božići, Sreflije, Kadin Jelovac, Rakovica, Sjeverovci, Bijakovac, Pucari, Gornjoselci i Vojska.

U opštini Maglajci: Maglajci, Odžinci, Bjelajci, Koturovi, Furde, Sključeni i Parnice.

U opštini Ravanjska (Ravan): Demirovac, Gunjevci, Donja Gradina, Međeđa, Draksenić i Klekovci.

Na terenu sreza Bosanska Gradiška bile su slijedeće opštine sa selima:

U opštini Gornji Podgradci: Gornji Podgradci, Donji Podgradci, Sovjak, Miloševo Brdo i Jablanica.

U opštini Turjak: Turjak, Gornja Jurkovića, Saški-
novci, Srednja Jurkovića, Donja Jurkovića, Jazovac, Mi-
čiće, Grbavci, Adžići i Samardžije.

U opštini Bistrica: Bistrica, Vrbaška, Gašnica i Tre-
bovljani.

U opštini Romanovci: Romanovci, Vilusi, Miljevići,
Karajzovci, Mašići, Mrčevci, Vakuf, Kosjerovo i Sefe-
rovci.

U opštini Cerovljani: Dragelji, Cerovljani, Cimiroti,
Kijevci, Lužani, Berek, Celinovac, Rogolji, Elezagići, Buk-
vik i Batar.

U opštini Laminai: Donja Dolina, Novo Selo, Gornja
Dolina, Dubrave-Laminci, Liskovac, Cikule, Brezici-La-
minci, Jaružani-Laminci, Srednji Laminci, Kozinci, Gre-
da, Brestovčina i Mačkovac.

U opštini Nova Topola: Nova Topola, Trošeljci, Ko-
čićevo, Orubica, Razboj-Lijevečanski, Bajinci, Gaj, Kuku-
lje, Glamočani, Bardača, Lilić i Kladari.

U opštini Klačnice: Klačnice, Glamočani, Jablan, Bu-
kovića, Trn, Jakupovci, Laktaši, Mahovljani i Bakinci.

.

Do kraja septembra 1943. na Kozari su formirane
vojno pozadinske vlasti — Komanda kozarskog područja,
komande mjesta i partizanske straže.

U Komandi kozarskog vojnog područja bili su postav-
ljeni: za komandanta Žarko Bućma, za zamjenika ko-
mandanta Lazo Vukota, za pomoćnika komandanta Lazo
Lazić, za sekretara Dušan Balaban, za intendanta Dragu-
tin Knežević, za zamjenika intendanta Dušan Vučen i za
ekonoma Marko Babić.

Na području Kozare do 1. oktobra 1943. formirane su
slijedeće komande mjesta sa partizanskim stražama:

U Komandi mjesta Prijedor — sjedište u Palančištu, bilo je 52 borca, pripadnika partizanskih straža.

U Komandi mjesta Bosanski Novi — sjedište u selu Prusci, bilo je 30 boraca, pripadnika partizanskih straža.

U Komandi mjesta Bosanska Dubica — sjedište Međuvođe, bilo je 34 borca, pripadnika partizanskih straža.

U Komandi mjesta Bosanska Gradiška — sjedište Podgradci, bilo je 28 boraca, pripadnika partizanskih straža.

Osnovni zadaci komandi mjesta bili su: mobilizacija i prihvatanje dobrovoljaca, obaveštajni rad na terenu, bezbednosna služba na terenu, materijalno zbrinjavanje jedinica i naroda, zdravstveno zbrinjavanje, sistem veza (kuriri, releji, pošta itd.), pomoć organima narodne vlasti i dr.

*

Za izvršenje zadataka na području Podgrmeča 11. brigada je više puta prelazila rijeku Sanu da bi se po izvršenom zadatku ponovo vraćala na Kozarsko područje.

Stab brigade je za obezbeđenje prelaza formirao i stavio pod svoju komandu jednu grupu ljudi koji su vršili prevoženje. Bili su to: Veljko Babić, rukovodilac grupe, zatim članovi grupe: Mile Ninić, Mile Radulović, Branko Basrak, Mićo Jokić, Obrad Đaković, Gavro Medić, Mićo Bogić (poginuo u partizanima), Veljko Basrak (poginuo u partizanima) i Ljuban Sanićanin (poginuo u partizanima), svi iz sela Vitasovci.

Prevoženje je vršeno sa dva čamca, jednim velikim i jednim malim. U veliki čamac moglo je stati 25, a u mali 5—6 ljudi.

Za vrijeme dok se 11. brigada nalazila na Kozari prevoznici čamaca su vođeni kao pripadnici brigade pod

njenom komandom. To je bilo pontonirsko odjeljenje 11. kozaračke brigade.

Kada nije vršeno prevoženje veliki čamac je radi prikrivanja od neprijatelja potapan u vodu, a mali čamac odvlačen na skrovito mjesto u obližnju šumu.

Mjesto prelaza nalazilo se južno od sela Petkovic na desnoj obali i sela Vitasovci na lijevoj obali na ušću Svinjarskog potoka u Sanu.

Još jedno mjesto prelaza nalazilo se uzvodno od pumpne stanice željezničke stanice u Svodnoj za 50 metara. I ovde je prelaz vršen čamcima radi održavanja veze sa štabom 4. krajiške divizije koji se nalazio stalno na lijevoj obali Sane, najčešće na području Podgrmeča.

VOJNO-STRUCNO I MORALNO-POLITICKO STANJE U BRIGADI

I 11. kozaračka NOU brigada kao i prethodne, formirana je poslije žestokih okršaja i velikih borbenih uspjeha boraca Kozare.

Njeno formiranje započelo je razbijanjem elitne njemačke jedinice Protivtenkovskog bataljona 373. njemačke divizije, a zatim zarobljavanjem dviju satnija (četa) domobrana, uništenjem triju većih žandarmerijskih stanica i razbijanjem neprijateljske ofanzive na dijelu područja Kozare — Karanu.

U samom procesu nastajanja 11. brigada je postajala svakim danom sve kvalitetnija kako u vojno-stručnom tako i u moralno-političkom pogledu.

U vojno-stručnom pogledu počev od vodnika voda do komandanta brigade to su bili stariji i iskusniji borci, većinom od prvih dana ustanka, sa iskustvom i ratnom vještinom iz mnogobrojnih bitaka što im je i neprijatelj odavao priznanje u svojim izvještajima pretpostavljenim komandama.

Najznačajnije je što je ogromna većina novih boraca uz sposoban i kvalitetan rukovodeći kadar sticala vrlo brzo vojna znanja, odlučnost, hrabrost i sve druge pozitivne osobine koje su krasile njihove rukovodioce. Rukovodeći kadar ne samo da je uticao primjerom u borbi nego je i pažljivim drugarskim odnosom stvorio uzajamno povjerenje.

I u moralno-političkom pogledu brigada je bila kvalitetna jedinica. Borci brigade, sinovi i kćeri naroda Kozare još prije stupanja u brigadu bili su obuhvaćeni radom KPJ, SKOJ-a, USAOJ-a i drugim društveno-političkim organizacijama. Mnogi borci su stupih u brigadu odlukom aktiva SKOJ-a po selima čiji su bih članovi. Krajem septembra u brigadi je bilo: 250 članova KPJ, 254 članova SKOJ-a i 82 kandidata za prijem u članstvo KPJ.

U odnosu na ukupno brojno stanje u brigadi 50% boraca i starješina bih su komunisti.

I većina ostalih boraca prije stupanja u brigadu bila je obuhvaćena radom omladinske organizacije USAOJ-a.

Na dan formiranja svaka četa u brigadi je imala partijsku ćehju i aktiv SKOJ-a, a štabovi bataljona su imali svoju partijsku ćeliju.

U štabu brigade je bila štabna partijska ćelija.

Bataljonskim partijskim ćelijama rukovodio je bataljonski biro, a u brigadnim, brigadni partijski komitet.

U svakoj četi postojao je aktiv SKOJ-a. U bataljonima, aktivistima SKOJ-a je rukovodio bataljonski biro SKOJ-a. Organizacijom SKOJ-a u brigadi rukovodio je brigadni komitet SKOJ-a.

Sekretari partijskih ćelija u četama po pravilu su bili zamjenici političkih komesara četa, sekretari bataljonskih biroa zamjenici političkih komesara bataljona,

a sekretar brigadnog komiteta KPJ je bio po funkciji zamjenik političkog komesara brigade.

U brigadi je pored rukovodilaca, naročito političkih komesara i zamjenika političkih komesara, bilo i veći broj politički uzdignutih i izgrađenih boraca članova KPJ i SKOJ-a iz gradova Banjaluke, Bosanske Gradiške, Bosanske Dubice, Bosanskog Novog i Prijedora. Ovi su borci mnogo pomogli političkim rukovodiocima u brigadi na političkom uzdizanju boraca, a posebno na obrazovanju i podizanju opšte kulture.

Svi navedeni činioци, na prvom mjestu narod Kozare koji je dao sinove i kćeri u brigadu, zatim ostvarena rukovodeća uloga KPJ koja je doprinijela da je svaki drugi borac brigade bio organizovan i sposoban rukovodilac, uslovi su da je 11. kozaračka brigada na samom startu predstavljala vrlo kvalitetnu i dobro organizovanu jedinicu.

I neprijatelj je u svojim izvještajima ocjenjivao da se na Kozari nalaze vrlo jake snage partizana,⁶⁷ da je zbog toga sa »prostora Kozare jako ugroženo« i na kraju da su snažni napadi partizana Kozare moralno uzdrmali jedinicu, naročito 7. lovačku domobransku pukovnicu »koja se nalazi u ugroženoj zoni«. Ta ugrožena zona obuhvatala je prostor od Ivanjske do Kozarca prugom i cestom.

REORGANIZACIJA I RASPORED NEPRIJATELJSKIH SNAGA U JESEN 1943⁶⁸

Od 26. avgusta 1943. njemačka vrhovna komanda oružane sile (OKW) za odbranu okupiranog evropskog Jugoistoka (Balkana) počinje sa reorganizacijom svojih

⁶⁷ AVII, k. 112, reg. br. 7/15.

⁶⁸ AVII, k. 80, reg. br. 2—1/39.

snaga na Balkanu, pa pored grupe armija »E« formira i grupu armija »F«.

U skladu sa tom reorganizacijom na teritoriji tzv. »Nezavisne države Hrvatske« od njemačkih i kvinsliških snaga formirana je 2. oklopna njemačka armija nazvana tako po štabu koji je prekomandovan sa fronta u Sovjetskom savezu u Jugoslaviju.

Na teritoriji Bosanske Krajine istog dana, 26. avgusta, formiran je od njemačkih i kvinsliških snaga 15. brdski armijski korpus. Komandant ovog korpusa je već prvih dana zamolio predpostavljenu komandu da bar privremeno dok ne stigne pojačanje korpusu odredi dio snaga za obezbeđenje sjeverozapadnog dijela Kozare.

Komandant Jugoistoka za ovaj zadatak određuje 3. SS oklopni korpus, koji je inače držao veliku teritoriju od granice Rajha preko Dugog Sela do Save. Sada mu je taj prostor bio proširen od ušća Une u Savu rijekom Unom do Bosanske Dubice, cestom prema Prijedoru do Jelovca — Bosanski Novi — Slunj u Hrvatskoj." Preuzimajući obezbeđenje sjeverozapadnog dijela područja Kozare 3. SS oklopni korpus je stavio pod svoju komandu 12. ustaško-domobransku pukovnicu u dolini Une raspoređenu od Bosanskog Novog do Bosanske Dubice.⁷⁰

Izuzimajući sjeverozapadni dio područja Kozare koji su privremeno do oktobra 1943. (svega oko dva mjeseca) obezbeđivale snage 3. SS korpusa, na cijelom području oko Kozare u toku septembra bile su raspoređene ustaško-domobranske snage pod komandom 373. njemačke divizije.⁷¹ U vezi s tim komanda 373. njemačke divizije naredila je 5. septembra stožeru (štabu) 1. domobranskog

" AVII NAV-N-T-314 Roll 560/887.

⁷⁰ AVII, k. 118-A, reg. br. 4/5—9.

⁷¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/199—202.

zbornog područja da rasporedi u dolini Sane 3. ustaško-domobranski gorski zdrug.

Po tom planu je iz Bosanskog Novog u Prijedor ponovo bio upućen protivtenkovski bataljon koji se inače još uvijek sređivao, u divizijsku rezervu.⁷²

Stožer 1. domobranskog zbornog područja je sprovodeći naređenje komande 373. njemačke divizije naredio 7. septembra 1943. stožeru 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruha da izvrši marš od Bosanskog Novog do Prijedora i Sanskog Mosta raspoređujući snage: stožer 3. gorskog zdruha sa prištabskim jedinicama u Prijedoru; stožer 3. gorske pukovnije sa jedinicama u Sanski Most; stožer 11. gorske pukovnije sa jedinicama u Prijedoru.⁷³

Dotadašnju domobrasku dobrovoljačku pukovniju čiji se stožer nalazio u Prijedoru a jedinice u Prijedoru i Sanskom Mostu raspoređene su od Brežićana do Blagaja sa stožerom pukovnije u Dragotinji.

Stožer 3. gorskog zdruha sa 3. gorskom pukovnijom stigao je u Prijedor 9. septembra u 15.00 časova,⁷⁴ odakle je 3. gorski puk produžio i stigao u Sanski Most 10. septembra 1943. godine.

Desetog septembra stigla je u Prijedor 11. gorska pukovnija čiju je kolonu napao 1. bataljon 11. kozaračke brigade i razbio je, zarobivši 68 domobrana.⁷⁵ O tome je istog dana komandant 373. njemačke divizije poslao izvještaj depešom komandantu 15. brdskog armijskog korpusa: ... »Uporište Petkovac (10 km istočno od Bosanskog Novog) 11. gorska pukovnija napadnuta i razbijena. Nestalo 68 domobrana.«

⁷² Deto.

⁷³ AVII, k. 29, reg. br. 7/1—26.

⁷⁴* AVII, k. 29, reg. br. 9/1—51.

⁷⁵ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000122.

Međutim, sticajem povoljnih okolnosti za neprijateljstva prve polovine septembra sve jedinice 11. kozaračke brigade bile su zauzete reorganizacijom, a naročito štab brigade i štabovi bataljona, što je omogućilo 3. ustaško-domobranskom gorskom zdruhu da izvrši pokrete od Bosanskog Novog do Prijedora i rasporedi snage.

Rasporedom snaga 3. ustaško-domobranskog gorskog zdruha u dolini Sane završen je raspored ustaško-domobranskih snaga na području oko Kozare. Komanda 373. njemačke »Tigar« divizije postavila je pred sve ustaško-domobranske, žandarmerijske, policijske i četničke snage tri glavna zadatka: obezbeđenje komunikacija prema obali Jadranskog mora; obezbeđenje eksploatacije rudnog bogatstva i poljoprivrednih dobara i održanje okupatorske vlasti radi eksploatacije ljudske radne snage za potrebe njemačkog Rajha.

Ukupne snage Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarma, policajaca, agenata, ustaške milicije i četnika na području koje gravitira Kozari polovinom septembra 1943. bile su:

— 3. gorski ustaško-domobranski zdruk	5.640
— 4. ustaško-domobranski lovački zdruk	4.265
— 12. ustaško-domobranska pukovnija	1.230
— 4 ustaške bojne (vojnica)	2.084
— žandarmerija	1.019
— njemačka policija (oružani SS)	1.331
— ustaški stožer sa ustaškim logorima, tabo- rima, policijom, agentima i ustaškom mili- cijom	2.108
— četnici	180
— Nijemci	4.650

POVRATAK 373. NJEMAČKE DIVIZIJE U DOLINU VRBASA,
GOMJENICE I SANE POLOVINOM OKTOBRA 1943. GODINE

Iako je početkom septembra neprijatelj rasporedio vrlo velike snage oko Kozare i dalje nije imao mira, niti je mogao obezbjediti sprovođenje nijednog od tri glavna zadatka (obezbeđenje komunikacija, evakuacija rudnog blaga i obezbeđenje radne snage za njemačku industriju). Stalna aktivnost brigade na pruži i komunikacijama (likvidacija posade u Petkovcu i druge) naterao je komandanta 3. gorskog zdruga da zaključi i izvršiti komandanta 373. njemačke divizije:

... »Prema dobivenim podacima od poverljivih osoba kao i izvidanjem, prostor između Bosanskog Novog i Prijedora jako je ugrožen od partizanskih bandi nepoznate jačine.. «⁷⁶

Istog dana njemački komandant je dobio izvještaj da je napadnut i Dobrljin sa minobacačima, a most kod kote 360 Crnobrnjsko Brdo, porušen.

Jedanaestog septembra njemački komandant je ponovo obaviješten da je pruga između Blagaja i Svodne potpuno minama razorena i da su tom prilikom 4 domobrana teže ranjeno.⁷⁷ Istovremeno stigla je i nova depeša komandanta 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga, kojom je javljao da je kod domobrana u zdrugu zbog stalnih napada partizana zavlada demoralizacija doslovce navodeći: ... »Moral kod domobrana je ozbiljno poljuljan ...«

Na ovakav izvještaj njemački komandant je 25. septembra odgovorio novom zapovješću u kojoj je pored ostalog ponovo podvukao osnovni zadatak jedinica njegove divizije — po svaku cijenu obezbjediti sve komunikacije, a posebno one koje vode prema dalmatinskoj oba-

⁷⁶ AVII, k. 118-A, reg. br. 4/5—9.

⁷⁷ AVII, k. 80, reg. br. 2—1/39.

li radi dotura hrane i materijala jedinicama koje očekuju eventualno iskrcavanje anglo-američkih snaga. U vezi s tim osnovni zadatak zdruge je da uporno brani i čuva komunikacije.⁷⁸

Zapovjest je bila dostavljena i 4. lovačkom ustaško-domobranskom zdruhu gdje su se također pojavljivah prvi znaci demoralizacije.

Dvadesetsedmog septembra jedna grupa domobranskih oficira, podoficira i domobrana iz 3. oružničke pukovnije sa 2 kamiona i jednim automobilom kod sela Bistrice je na putu iz Banjaluke prema Prijedoru prešla na stranu partizana.⁷⁹

Ustvari dolazak ove grupe bio je unaprijed dogovoren sa 2. bataljonom 11. brigade. Tom prilikom u selu Jakupovci održan je narodni zbor na kome je govoreno o bratstvu i jedinstvu i potrebi da se svi poštteni ljudi uključe u borbu. Motorna vozila su bila prebačena u Kozaru.

U dolini Gomjenice njemački komandant je posebno računao na četnike. Međutim, 29. septembra je obavješten da su partizani u selu Hadžimehtić (12 km jugoistočno od Prijedora) zarobili čitavu četu koja je u tom mjestu obezbjeđivala prugu.⁸⁰

I ovu akciju izvršio je 2. bataljon 11. brigade vrlo smjelim manevrom prelaskom željezničke pruge i napadajući četnike s leđa odakle su se najmanje nadali.⁸¹

Na osnovu depeša i izvještaja koje je svakodnevno dobijao komandant 373. njemačke divizije, bilo je jasno

" AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/111—116.

" AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/117—118.

⁸⁰ AVII, k. 86, reg. br. 16—3/16.

" »Kozara« — Zbornik sjećanja, knjiga V, Beograd 1978.

da i pored deset hiljada raspoređenih vojnika pokraj cesta i pruge, prvi zadatak obezbeđenja komunikacija njegova divizija nije izvršila. Pruga je bila skoro stalno porušena a kada se i popravi to traje kratko vrijeme. Zbog čestih rušenja pruge ruda željeza je izvožena u vrlo malim količinama, mnogo manjim od planiranih i potrebnih ratnoj industriji.

I poljoprivredne proizvode je narod Kozare pod obezbeđenjem 11. brigade ubrao i predao za potrebe Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a). Najveći uspjeh je postignut berbom kukuruza na 2.000 dunuma (200 hektara), koje su ustaše posijale na najplodnijem zemljištu u Dubičkoj ravni pokraj rijeke Une. U borbi za ljetinu 11. brigada je 17. septembra blokirala Bosansku Dubicu i obezbjedila branje kukuruza. Zatekle žene, djecu i muškarce iz grada koji su brali u polju kukuruz privela je u štab brigade. Poslije ispitivanja i ustanovljavanja čiji su kukuruz brali svi su bih pušteni. Ljudi i žene koji su bili pušteni od partizana, bili su uhapšeni od ustaša i saslušavani.

Nakon saslušanja kotarska oblast Bosanske Dubice je poslala izvještaj Velikoj župi Livac i Zapolje u Novojo Gradišci:

... »Dana 17. rujna (septembra) za vrijeme sabiranja ljetine u Dubičkom Polju zarobili su partizani žene i djecu a sa konjima i kolima Ahmeta Bajrića i Mehmeda Hatipovića. Sve su odmah pustili. Na saslušanju u Bosanskoj Dubici Bajrić i Hatibović su izjavili da su vidjeli kod partizana dva topa sa gumenim točkovima i granatama, jedna kola strijeljiva, dva kamiona, 1 automobil, 1 bicikl. Naoružanje partizana dobro. Obučeni u razne odore, domobranske, ustaške, i najviše nemačke. Hrana dobra. Radio vijesti slušaju redovno...

Isti su dobili i propusnice partizanskog štaba 11. brigade sa potpisom političkog komesara Mil. Vrhovac i ko-

mandanta neki Dragaš, s tim što je propusnica napisana na mašini latinicom, Vrhovac se potpisao latinicom, a Dragaš ćirilicom...⁸²

Osamnaestog septembra stigle su omladinske radne brigade blizu sela Draksenić. Noću 18/19. septembra omladina je obrala kukuruz u Drakseniću, koji su zasijale ustaše ustaškog odbranbenog zdruza u Jasenovcu. Za cijelo to vrijeme 11. brigada je obezbjeđivala pravce prema Uni i Bosanskoj Dubici.⁸³ Ujutru 19. septembra zasjeda brigade prema Bosanskoj Dubici primjetila je u Dubičkom Polju 7 pari konja sa kolima i ljude u kolima koji su išli brati kukuruz. Sve su ih priveli u selo Klekovac, saslušali i pustih, pošto je utvrđeno da ne rade za ustaše.

Dvadesetog septembra pošla je grupa ljudi od 50 muškaraca, žena i djece sa većim brojem konjskih zaprega u berbu kukuruza. Opet su svi privedeni i provjereni, a onda pušteni.⁸⁴

Druga domobranska bojna, koja je pratila i posmatrala iz bunkera oko grada šta se dešava u Dubičkom Polju i oko blokiranog grada dobila je naređenje od štaba pukovnije da interveniše i razbije blokadu. Pošla je u napad 2. septembra prema Adžibajiru, ali je u samom početku napada bila odbijena i vraćena u bunkere.

Sva ova zbivanja oko Bosanske Dubice ozbiljno su uplašila kotarskog predstojnika, koji je 20. septembra napisao slijedeći izvještaj Velikoj župi Livac i Zapolje u Novoj Gradiški:

... »Područje ovog kotara (sreza) nalazi se u rukama partizana osim samog mjesta Bosanske Dubice... Bilo je više slučajeva upada partizana u predprostor Bosanske Dubice, tj. u polje Jošik, odakle su odvodili stoku sa paše, pa čak i ljude, koji su obavljali poljodjelske radove, ali su ih pustili.

⁸² AVII, k. 196, reg. br. 39/14—1.

⁸³ AVII, k. 196, reg. br. 40/14—1.

⁸⁴ AVII, k. 86, reg. br. 16—3/16.

Svojim češćim upadima u neposrednu okolicu Bosanske Dubice onemogućavaju sabiranje ljetine, a ugrožavaju i samo mjesto Bosansku Dubicu pošto ista odlaskom njemačke vojske ne raspolaže s dovoljnim brojem naoružanih ljudi ni za samu odbranu mjesta, a kamoli da pruži efikasnu zaštitu sabiračima žetve, tako da prijeti opasnost da se žetva neće moći ni sabrati, te će time Bosanska Dubica iduće godine biti izložena gladi.

U Bosanskoj Dubici se nalazi 1.015 izbjeglica, većinom iz Hercegovine, koje treba prehraniti.. „⁸⁵

Uporna borba je vođena i u lijevčje Polju za svako zrno žita. Organizacija Narodnooslobodilačkog pokreta, na prvom mjestu organi narodne vlasti Narodnooslobodilački odbori i društveno-političke organizacije (KPJ, SKOJ, USAOJ, AF2) SU prikupljali i danju i noću žito i ostale prehranbene proizvode, a potom kolima prebacivali preko ceste Bosanska Gradiška — Klačnice prema Turjaku i prema Podgradcima. Potom je narod Kozare žito i ostale proizvode prenosio i prevozio do rijeke Sane i predavao za potrebe naroda u opustošenim i pasivnim krajevima i za potrebe jedinica NOV i POJ na teritoriji Bosanske Krajine.

.

Komandant 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa i njemu potčinjeni komandant 373. njemačke divizije nisu mogli izvršiti ni treći postavljeni zadatak mobilizacije radne snage za potrebe fašističke njemačke. Na terenu srezova Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Dubica i Gradiškog potkozarja to nisu ni pokušavali, jer su znali da im je to nemoguće, ali na terenu Lijeve Polje gdje su smatrali da su ostvarili velikim snagama kontrolu terena i održali vlast pokušali su da sprovedu mobilizaciju. Taj zadatak su povjerili žandarmeriji. I tada je na-

⁸⁵ AVII, k. 196, reg. br. 43/14—1.

stala najžešća borba između aktivista NOP-a Ljevča Polja, koji su upućivali mladiće u 11. i druge brigade, naročito u 5. i 12. krajišku brigadu u srednjoj Bosni i žandarima, koji su silom nastojali da što više ljudi mobilišu u okupatorske radne jedinice, ili upute u Njemačku na rad.

U toj borbi aktivisti NOP primjenjivali su razne forme borbe protiv žandarima i policije počev od učestvovanja sa jedinicama 11. brigade u borbi, do otvorenih i pisмениh prijetnji. Jedna od tih prijetnji je i ova:

...»Gospodinu komandiru postaje Vindhorst (Nova Topola)

Kako vidimo da i dalje postupaš idiotski i krvnički spram naroda, s toga ti još jednom napominjemo dok to nije kasno, da te nismo stavili u crnu knjigu. A znaj, koga jednom zapišemo tome ne pomaže ni Hitler ni Pavelić. Imaš mnogo slika pred sobom, a mislimo da bi do sad i konj uvidio da je nemoguće boriti se protiv nas. Danas je i Hitleru jasno da je izgubio rat, a tebi budalo stara još nije jasno. Ti još i danas zanio se glavom, hodaš po selima i ćeraš ljude da idu u vojsku. U čiju vojsku da idu, u onu vojsku koja će mu sutra kada ode poklati familiju i zapaliti kuću, zar da ide u onu vojsku kojoj se danas sav pametan svijet ismijava. Zar da bude onaj vojnik za kim će sutra cijeli svijet pružati prstom i da nosi na sebi tu ljagu, to grozno ime Pavelićevog vojnika. Ali danas svaki pošten čovjek bez razlike vjere i narodnosti zna gdje mu je mjesto, zna da mu je mjesto u našoj svetoj vojsci, kojoj se cijeli svijet divi. I ti sam da imaš malo više pameti ne bi bio onaj koji jesi...

Dakle, još ti jednom napominjenom da dođeš do sebe, da pustiš svijet na miru, ili ćete u najskorije vrijeme nestati sa lica zemlje... Dakle, znaj ako se ne popraviš da za nas ništa ne znači držati mjesec dana patrolu u selu dok te ne smaknemo..

^M AVII, k. 82, reg. br. 9/7-a.

Ovo nije bila samo prijetnja, već i stvarnost, jer su aktivisti NOP-a lijevča Polja u to vrijeme pomoću partizanskih patrola likvidirali veći broj javnih i tajnih ustaša, žandarma i policajaca te ostale natjerah da se drže svojih uporišta (stanica) i ne zalaze u sela naročito noću.

Komandant 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa došao je do zaključka da bi uništenje vojnog i političkog rukovodstva na Kozari olakšao situaciju 373. njemačke divizije, ustaško-domobranskih i četničkih snaga. Pozvao je obaveštajnog oficira i zatražio podatke o rukovodstvu na području Kozare i prijedlog za uništenje istog.

Kapetan Konopacki na čiji prijedlog je formirana u samostanu Trapisti kod Banjaluke škola za Trupove i koji je razradio »Uputstvo za Trupove«, upoznao je komandanta korpusa da je prva klasa škole u toku avgusta završila školovanje i spremna za izvršenje postavljenih zadataka. Tom prilikom predložio je da se na području Kozare upute 3 Trupa sa zadatkom da napadnu i unište štab 11. brigade, štabove bataljona, Okružni i sreske komitete KPJ i organi narodne vlasti.

Komandant se sa prijedlogom složio i dao puna ovlaštenja Konopackom da rukovodi akcijom. On je 2 Trupa iz sastava 4. puka »Brandenburg« uputio na Kozaru i to jedan od Ivanjske preko Šimića prema Podgradcima, a drugi od Prijedora prema Karanu i Međuvodu.

Prvi Trup su dočekale jedinice 4. bataljona 11. brigade i uništile već na samom polasku iz Šimića, drugi je razbijen kod Brežićana od 1. bataljona, a 3. trup koji

je bio u Prijedoru sa zadatkom djelovanja prema Bosanskom Novom i Bosanskoj Krupi nije se ni pojavio.⁸⁷

Poslije ovih neuspjeha komandant 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa nije dozvoljavao upotrebu Trupova na području Kozare.

Izgubivši i poslednju nadu da će nešto ozbiljnije postići dosadašnjom aktivnošću njegovih jedinica, komandant 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa predlaže svom pretpostavljenom povratak 373. njemačke divizije u dolinu rijeke Gomjenice i Sane. Dobija načelnu saglasnost s tim da povratak 373. divizije počne kada budu stigla pojačanja koja je obećala njemačka vrhovna komanda oružane sile (OKW), polovinom oktobra 1943. Međutim, bilo mu je dozvoljeno da se sa manjim dijelovima već počne vraćati u dohnu Sane i Gomjenice. Ova njemačka divizija se počela postepeno vraćati prema Banjaluci, Prijedoru i Bosanskom Novom.

Prvo je stigao 1. bataljon 384. puka u Banjaluku. Njegovim pristizanjem ojačan je garnizon u Banjaluci, gdje se od odlaska divizije nalazio 4. puk »Brandenburg« sa Feld (poljskim) bataljonom 373. divizije.

Međutim, upražnjeni prostor u gornjem dijelu doline Une trebalo je hitno zatvoriti, a pošto nije bilo drugih snaga, to je upućen 4. puk »Brandenburg« jačine 3.000 ljudi.

U ovom momentu na području oko Kozare nalazilo se oko 30.000 neprijateljskih vojnika.

Ovaj broj neprijateljskih vojnika će biti stalan od oktobra 1943. do septembra 1944. godine. S vremena na vrijeme će biti i veći, ali ne i manji.

*

⁸⁷ AVII NAV-N-T-315 Roll 1555/1257.

Sa druge strane snage jedinica NOV i POJ na području Kozare bile su slijedeće:

— 11. kozaračka brigada	1.200 boraca,
— Kozarski NOP odred	262 borca,
— Kozarsko vojno područje	174 borca,

Svega: 1.636 boraca.

Ovaj broj će se povećati na prosječno brojno stanje oko 2.000 boraca. Prema tome u brojnom odnosu snaga neprijatelj je bio 15 puta jači.